

İSLAMA BİR BAXIŞ

Nasir Məkarim Şirazi

İslamın mahiyyəti nədir və bəşəriyyətə nə kimi töhfələri olmuşdur?

Nə üçün İslamı qəbul etmək lazımdır?

Bu kitab İslam təlimlərinin əsas prinsiplərini nisbətən geniş şəkildə təqdim edən və həqiqətdə İslam əqidəsi və fiqhi sahələrində yazılmış müxtəlif kitablardan çıxarılmış əsas nəticələndir.

Kitabın mövzu və fəsiləri ilə qısa tanışlıq

Birinci hissə: Din

1. İnsan həyatında dinin rolu

Əxlaqın təməl prinsipləri

Həyatın çətinlikləri ilə mübarizədə dayaq nöqtəsi

İdeoloji boşluqlarla mübarizə

Elmin inkişafına kömək

Ayrı-seçkilik və irqçiliklə mübarizə

2. Din və dindarlıq hissənin kökləri

Son əsrlərdə dinə mürtəcə baxış

Din, fəlsəfi məktəblər müqabilində

Din və fərdi azadlıqlar

İkinci hissə: İslamın əqidə əsasları (Üsuliddin)

1. Allahıtanıma

Allahıtanımanın yolları

Allahıtanıma Quranda

Allahın inkarı absurddur

Allahın sifətləri

Tövhid, dini təlimlərin əsasıdır

İnsan və iradə azadlığı

2. Qiyamət və məad

Elmi qanunlar və Qiyamət

Qiyamətə inam və insanın tərbiyəsi

Ruhun müstəqilliyi və əbədiliyi

3. Nübüvvət – Peyğəmbərlik

Peyğəmbərlərin məsumluğu

Peyğəmbərlərin hədəfləri

Peyğəmbərliyin isbatı

Quranın təhrif olunmaması
İslam dəvətinin mahiyyəti
İslam sonuncu səmavi dindir
Həzrət Rəsulullahın (səllallahu əleyhi və səlləm) canişinləri
İmamın vəzifələri

Üçüncü hissə: İslam qayda-qanunları

1. İbadətlər və dualar
Namaz
Oruc
Həcc
2. İnsanların qarşılıqlı münasibətləri
Müsəlmanların digər xalqlarla rəbitəsi
İslam və onun ümumi nəzarəti (Yaxşılığa dəvət və pislikdən çəkəndirmək prinsipi)
3. İslam iqtisadiyyatı
Zəkat
Xums
Yardım və infaq
Vəqf və ictimai mülkiyyət
İslamda mülkiyyət
Şəxsi mülkiyyət və iş
“Ehya” (abadlaşdırmaq) və “Hiyazət” (ələ keçirmək)
Mal və pulun dövriyyəsi
Sələm
Sələmin növləri
Borc
4. İslamda cihad və müdafiə sistemi
Sülhsevərlik təfəkkürü təhmil edilmiş (yəni müdafiə xarakterli) müharibələrə qarşı deyil
Allah yolunda cihad və onun hədəfləri
Cihad hazırlıq
Düşmən qarşısında humanist prinsiplərə riayət
5. İslamda hakimlik, məhkəmə və cəza qanunları
Cəza qanunları

Ön söz

Bu kiçik müqəddimədə hörmətli oxucuların diqqətini bir neçə mövzuya yönəltmək istəyirəm:

a) Biz müsəlmanıq, amma yalnızca “müsəlman” adı ilə iftixar etmək və müsəlman olmaq mümkündürmü?

İslam hər şeydən öncə “agahlıq”, daha sonra isə “əməl etmək”dir. Yəni insanların nəzəri-əməli istiqamətdə islah olması üçün bir məktəb kimi meydana gələrək, bəşəriyyətə müasir və hesablanmış proqramlar təqdim edən xüsusi bir dünyagörüşündən, bir sıra əqidə əsaslarından, canlı və praktiki qanunlardan xəbərdar olmaqdır.

Amma təəssüflər olsun ki, camaatın bir çoxu müsəlman ata-ana yanında dünyaya gəldiyi üçün, müəyyən bir İslam ölkəsində doğulduğu üçün, yaxud da din seçimi zamanı İslamın adını daha tez eşitdikləri və ona ürək bağladıkları üçün özlərini müsəlman bilirlər.

Aydındır ki, həqiqi müsəlman heç vaxt bunlarla kifayətlənə bilməz, çünki İslam ata-anadan övladlara “irsiyyət” yolu ilə keçən bir şey deyil. Həmçinin, “ırqı” və ya hər hansı bir bölgəyə aid bir məsələ də deyil ki, bu amillər kifayət etsin. Əksinə, İslam “agahlıq” və “əməl”ə bağlı bir ideologiyadır. İslam xüsusi bir dünyagörüşü və əqidə prinsiplərinə agahlığı, eyni zamanda insanların nəzəri-əməli istiqamətdə islah olmaları üçün müasir və hesablanmış proqramlara əməl etməyi dünyaya bir ideoloji məktəb kimi təqdim etmişdir.

Həqiqi müsəlmanın İslamın “üsuliddin” (əqidə əsasları) və “füruiddin” (fiqhi əsaslar) təlimləri haqqında o qədər məlumatı olmalıdır ki, aşağıdakı iki sual qarşısında ortaya qanedicici bir cavab qoyub bu biliklərdən xəbərdar olduqdan sonra onlara özünün fərdi və ictimai həyatında əməl edə bilsin:

İslam nədir və bəşəriyyətə nə kimi töhfələri olmuşdur?

Nə üçün İslamı qəbul etmək lazımdır?

b) Bu kitabın yazılmasında məqsədin İslam təlimlərinin əsas prinsipləri haqqında ümumi bir baxış ortaya qoymaq olduğu üçün onun bəhsləri çox yığcam şəkildə verilmişdir. Həqiqətdə İslam əqidəsi və fiqhi sahələrində yazılmış müxtəlif kitablardan çıxarılmış əsas nəticələrdir.

İslamın çoxcildli kitabları və onların müxtəlif fəsillərində geniş müzakirə olunmuş bəhsləri bu kitabda bəzən bir neçə paragraf və ya bir neçə sətirdə qeyd etmişik, lakin bununla belə bəhsin elmi ruhu aydın və hesablanmış ibarələrlə qorunub saxlanmışdır.

c) İslam əqidə əsasları bəhsləri dəlil-sübut ilə ortaya qoyulmuş və heç bir mövzu dəlilsiz qeyd olunmamışdır. Eyni zamanda “füruiddin” və şəri hökmləri izah edərkən oxucunu daha geniş baxışla bu hökmlərə əməl etməsinə təşviq etmək üçün mümkün olduğu qədər onların tərbiyəvi və ictimai fəlsəfəsinə işarə olunmuşdur.

d) Kitabda dini mətnlərdən – yəni ayə və hədislərdən çoxlu istifadə olunsa da, bir neçə yer istisna olmaqla, onların ərəbcəsi heç bir yerdə gətirilməmişdir. Eyni zamanda qərb alimlərinin sözləri yalnızca ilkin bəhslər zamanı qeyd olunmuşdur.

Ümidvarıq ki, bu kitab islami bəhslərdə gənc nəslin firiklərinə yeni bir nur saçacaq, onların daha geniş və daha dəqiq bəhslərində bir müqəddimə kimi istifadə olunacaq, onlar İslamı böyük və kamil insan yetişdirən bir məktəb kimi tanıtdıra biləcək, İslama əvvəlkindən daha çox məhəbbət bəsləyəcək, onun

yolunda fədakarlıq edəcək, sağlam, abad və fəal bir cəmiyyətin qurulması üçün ondan ilham alacaqlar.¹

Nasir Məkarim Şirazi
Qum şəhəri

¹ Bu kitabın mövzuları haqqında daha geniş məlumat almaq üçün hər biri öz-özlüyündə çox qiymətli olan müəllifin aşağıdakı kitablarını mütaliə edə bilərsiniz:

1. “Aləmin yaradanı” – Allahın varlığının isbatı haqqında
2. “Allahı necə tanıyaq?” – Allahın sifətləri haqqında
3. “Böyük rəhbərlər və daha böyük məsuliyyətlər” – Dinin nəticə və təsirləri, peyğəmbərliyin şərtləri, peyğəmbərlərin risaləti, hədəfi (ümumi “nübüvvət”) haqqında
4. “Quran və sonuncu peyğəmbər” – Həzrət Rəsulullahın (Səlahət və Səlihət) peyğəmbərliyinin isbatı (xüsusi “nübüvvət”)
5. “Bizim ayinimiz” – Şiə təriqəti haqqında
6. “Filosofnümələr” – Materialistlərin əqidəsi haqqında

BİRİNCİ HİSSƏ

DİN

Birinci fəsil

Dinin insan həyatındakı rolu

İnsan həyatında dinin rolunu başa düşmək üçün ilk öncə onun tərifi və mahiyyəti aydınlaşmalıdır. Dini xülasə şəkildə belə tərifi etmək olar: Din – Allaha iman və “daxili məsuliyyət hissi” kölgəsində fikir və əqidənin islahı, ali insani əxlaqın inkişaf etdirilməsi, cəmiyyətdə fərdlərin gözəl şəkildə əlaqələri və hər bir yersiz ayrı-seçkililiyin qarşısını almaq üçün olan hərtərəfli bir fenomendir.

Verilən tərifi əsasən bizim dinə və dini təlimlərə ehtiyacımızın səbəbləri aydın olur, lakin daha geniş şəkildə demək olar ki, bizim dinə ehtiyacımızın səbəbləri bir neçə şeyə görədir:

1. Əxlaqın təməl prinsipləri

Din ədalət, əmanət, dürüstlük, qardaşlıq, bərabərlik, haqları tanımaq, güzəşt, fədakarlıq, ehtiyacılara kömək və digər ali insani keyfiyyətlər kimi insana məxsus əxlaq prinsipləri üçün bir dayaqdır. Elə prinsiplər ki, onlar olmadan həyatımız öz nizam-intizamını, sistematiqliyini, aramlığını itirər və bir döyüş meydanına çevrilər. Əlbəttə, bu əxlaqi və ictimai prinsiplərin din olmadan da tapılması mümkündür, lakin məlumdur ki, “məhkəm bir dini etiqad” olmadan bu anlayışlar öz obyektivliyini, həqiqiliyini itirər, hətta icrası lazım olmayan bir sıra xəbərdarlıqlar şəklinə düşər bilər. Belə olan halda, dinsiz “əxlaq prinsipləri” əməl edib-etməməkdə tamamilə ixtiyar sahibi olduğumuz səmimi bir dostun nəsihətlərinə bənzəyəcək.

Digər bir tərəfdən, bu xüsusiyyətlər hər şeydən öncə bir sığra daxili və əqidəvi keyfiyyətlərə söykənir və təbiət etibarilə də adi qanunlar dairəsi və nüfuzundan xaricdir. Buna görə də insanın daxili və xarici aləmindən xəbərdar olan, ona nəzarət edən əbədi bir elm və qüdrətə iman əxlaqi sütunların köklərini insanın canında yaşada və tərbiyələndirə bilər, insanları avtomatik olaraq, “doğruluq”, “vəzifəni yerinə yetirmək”, “lazm olan yerdə güzəşt” və “fədakarlıq”a vadar edə bilər. Tanınmış filosof və tarixçi Vil Dyurant “Fəlsəfənin ləzzətləri” kitabında bu barədə yazır: “Dinin zəmanəti olmadan əxlaq hesabatçıdan başqa bir şey deyil!” və onsuz vəzifə, məsuliyyət hissi aradan gedir.¹

2. Həyatın çətinlikləri ilə mübarizədə dayaq nöqtəsi

Din həyatın çətin hadisələri ilə mübarizə aparmaq, onun həllolunmaz problemləri və bağlı qapıları ilə üzləşdikdə yaranan ümitsizliyin qarşısını almaq üçün təsirə malik bir dayaqdır. Dindar bir fərd elm və qüdrətin sonsuz mənbəyi olan Allaha möhkəm iman ilə, onun köməyinə arxalanmaqla heç bir çətinlik qarşısında özünü yalnız, zəif və gücsüz görmür. O, özünü necə tənha görə bilər, halbuki, hər şeyə qadir və yenilməz bir şəxsin himayəsi altındadır?! O, hər bir bağlı qapı və problemin uca Yarıdanın bəndələrinə etdiyi təmənnəsiz himayəsilə həll olacağına inanaraq, hər növ ümitsizliyi özündən uzaqlaşdırır. Buna əsasən, dindar bir fərdin ümitsizlik və məğlubiyyət səbəbindən baş verən “intihar”a əl atması, həmçinin “sinirlə bağlı problemlər” və “psixoloji xəstəliklər”lə qarşılaşması çox az müşahidə olunur. Qurani-kərim buyurur: **“Bilin ki, Allahın dostları heç vaxt qorxmazlar və heç bir şeyə görə qəm-qüssə yeməzlər”**².

İmam Sadiq ^(əleyhissəlam) buyurur: **“İmanlı şəxs heç vaxt intihar etməz”**.

¹ Vil Dyurant, “Fəlsəfənin ləzzətləri”, səh. 478

² “Yunis” surəsi, ayə 62.

Buna görə də, dindarlıqdan yaranan iman bir tərəfdən insanın “hərəkət və aktivlik”, digər tərəfdən də həyatın çətin hadisələri ilə mübarizəsi zamanı onu mənfi təsirlərdən “çəkindirici” amildir.

Bertran Rassel deyir: “Almaniyada nasionalistlərin süqutundan sonra fikri və ideoloji iğtişaş və hərc-mərclik xəteri yarandı. Amma şübhə yoxdur ki, din bu ölkədə sabitliyə qayıtmağın ən böyük amillərindən biri oldu.”¹

Dinə söykənməyən bəşərin rəftarı xüsusi “Epikür hərc-mərcliyi”nə düşər olacaq, iman və əqidə təsəllisi olmayan həyat ağır və dözülməz bir yük kimi olacaq.²

Beləcə, dinsiz bir həyat, fikri pərakəndəlik meydanı və dözülməz bir yükdür.

3. İdeoloji boşluqlarla mübarizə

İnsan, fikri və ideoloji boşluğa uzun müddət səbir edə bilmədiyi üçün, əgər fikir fəzası düzgün əqidə və təlimlərlə dolmasa, onun yanlış məktəblərə, cərəyanlara və yalançı dəyərlərə üz tutması qaçılmazdır. Belə bir halda xurafat, mövhumat və əsasən də dağıdıcı olan hər bir əqidə onun ruhi fəzasını heç bir mane olmadan doldura bilər və həmişəlik onun beyninin dərinliklərində əziyyət edən köklər kimi qala bilər.

İnsanın, hətta dünyanın bəzi alimlərinin hallarında müşahidə olunan “büt-pərəstliyə”, “insan-pərəstliyə”, müxtəlif xurafatlara üz tutmasının və bir sıra xurafatın onun taleyində rol oynamasına inanmasının hamısı həmin ruhi boşluqdan qaynaqlanır. Din insanın ideoloji, fikri boşluğunu özünün düzgün təlimləri ilə doldurur və onu əsassızlıqdan, mövhumat və xurafatdan çəkin-dirir. Buna görə də, əgər din düzgün tanıtılırsa, xurafatla mübarizə aparmaq üçün mühüm amil olar. Əks halda isə dinin özü xurafatın yayılması üçün bir amil olacaqdır.

¹ “Tarixin dərki”, səh.62.

² Vil Dyurant, “Tarix”, c.1, səh.111.

4. Elmin inkişafına kömək

Din özünün düzgün və möhkəm təlimləri ilə elmi inkişafın təsirli amili ola bilər, çünki din bünövrə etibarilə iradə azadlığı və fərdin əməli qarşısında məsuliyyət prinsipini formal sanır¹, həmçinin dini iman deyir ki, varlıq aləminin nizamı sonsuz elm və hikmətdən qaynaqlanıb və o, sonsuz elm sahibi olan bir alimin qələmi ilə yazılan çox böyük bir kitabdır. Buna əsasən, hər bir səhifəsi, hətta yaradılışın bu böyük kitabının hər bir xətti, hər bir kəlməsi əhəmiyyətlidir və yüksək həqiqəti ehtiva edir, dəqiq mütləq və diqqətə layiqdir.

Bu cür ideologiyanın (dünyagörüşü) yaradılış aləminin nizamında daimi təfəkkürə, düşüncəyə inkar olunmaz faydası var və bu da nəticədə elmin inkişafına kömək edir.

Əksinə, əgər biz aləmi məhz ağilsiz, elmsiz amillər (yəni təbii amilləri) üzündən yarandığını hesab etsək və varlıq aləminin mənbəyi və qaynağının “elm” olmasına inanmasaq, onun sirlərini kəşf etmək üçün çalışmağımızın nə mənası var? Əsas etibarilə, belə bir sistemin fəaliyyətinin nəticəsi olan bir aləmin hesablanmış və sirli olmasının lüzumu yoxdur. Belə bir ideologiyanın elmin inkişafına vurduğu zərbə çox aydındır. Müasir alim və filosof Albert Eynşteyn mütəfəkkirlərin, ixtiraçıların, kəşf edənlərin diqqətinin dinə yönəlməsinin “səbəb”i haqqındakı məşhur sözündə deyir: “Dünyanın mütəfəkkir beyinləri arasında bir növ özünəməxsus “dini hiss”i olmayan şəxs tapmaq çətindir, bu din adı bir şəxsin dini ilə fərqlidir... Bu dini maarif özündə bəzən kainatın elə qəribəliklərini, dəqiqliyini əks etdirir və elə sirlərin üzərindən pərdəni qaldırır ki, insanın bütün bilik və məlumatı onunla müqayisədə çox səthi və kiçik bir inikasdır. Bu hiss onun iş və həyat yolunda bir çıraqdır, ona qismət olan iftixar və qələbənin müqabilində onu özünü sevmək və fəxr etmək bağlarından uzaqlaşdırır.”

¹ *“Hər bir fərd əməlləri müqabilində məsuliyyət daşıyır.”* (“Muddəssir” surəsi, ayə 38).

Başqa bir yerdə deyir: “Görəsən hansı zərurət, varlıq aləmi haqqında hansı əqidə və hansı qəribə şövq Kepler və Nyutona güc verirdi ki, cazibə qanunu və göy cisimlərinin nizamlı hərəkətini izah etmək üçün illərlə tənhalıqda və tam sükut içində əziyyət çəksinlər?! Bəli, əsrlərin fədakarlarının məğlubiyyət və zahirdə istəklərinə çatmamalarına baxmayaraq, onların yenidən ayağa qalxmasına və cihad etməsinə qüvvət verən, həmin xüsusi dini hissdır.”¹

Şotlandiyalı müasir kimyaçı alimin sözü ilə desək: “Elm özünü təkmilləşdirmək üçün Allaha inancını özünün qəti prinsiplərindən saymalıdır”².

Beləcə, dindar bir şəxs – dinin düzgün təlimlərindən istifadə etməklə – varlıq aləmini təhqiq etməyə, onun sirr və qanunlarını kəşf etməyə hamıdan daha çox səy edə bilər.

5. Ayrı-seçkilik və irqçiliklə mübarizə

Din rəng, irq, ictimai təbəqə və s. əsasında olan hər növ parçalanma və ayrı-seçkiliklərlə mübarizə aparır. Din bütün insanları Allahın bəndəsi, hər bir torpağı Allahın ölkəsi və hər bir yeri onun lütf və məhəbbətinin bərabər şəkildə paylandığı məkan olduğunu deyir və hər şeyi bir vahid kimi tanıtdırır. İslam təlimləri açıq-aşkar şəkildə deyir ki, insanın digər insandan üstün olmasına səbəb olan yeganə imtiyaz qan, irq, dil və hansısa bir təbəqədə yer alması deyil, əksinə bu onun zatının daxilindən, ruhundan, fikirindən, təqva, paklıq, saflıq, dürüstlük, düzgünlük və insanın digər ali keyfiyyətlərindən qaynaqlanır. *“Ey insanlar, biz sizi eyni ata-anadan xəlq etmişik (buna görə də hamının qanı, irqi eynidir) və sizi qruplara, qəbilələrə böldük ki, bir-birinizi (bu cismani fərqlərlə) tanıyasınız (amma bunlar si-*

¹ “Mənim gördüyüm dünya”, səh.60.

² “Mənim gördüyüm dünya”, səh. 59.

zin fəxr etməyinizə səbəb olmamalıdır), sizin ən üstünüünüz ən təqvalı olanınızdır”¹.

Bununla da, hələ də insanların “dərisinin rəng”i məsələsi – hələ dünyada təbəqələrə bölünmə məsələsini demirik – həll olmamış bir dünyada dinin rolu tamamilə aydın olur.

Əlbəttə, hər bir dini təfəkkür və inancın bu təsirlərin qaynağı ola bilməyəcəyini inkar etmək olmaz. Əksinə, bu təfəkkür və inancın da hər bir digər fikri hərəkət və inqilab kimi düzgün rəhbərə ehtiyacı var. Düzgün rəhbər olmadığı halda bunun nəticəsi “xurafat”, “mövhumatçılıq”, “rahibliq”, “ışıqlı və müsbət həyatdan qaçmaq”, mexaniki həyatdan yorulmağın nəticəsində nümunəsi indi də Qərbdə görünən “mənfi və qaranlıq irfana üz tutmaq” olur. Yalnız belə olan halda, din düzgün tanıtılmaması nəticəsində qabağa apararı deyil, əksinə, inkişafdən saxlayan bir amil hesab olunur.

¹ “Hücurat” surəsi, ayə 13.

İkinci fəsil

Din və dindarlıq hissının kökləri

İnsanın dinlərlə tanışlığının keçmişi o qədər böyükdür ki, onun həyatının tarixini başdan-ayağa əhatə edir və hətta tarixdən öncəki dövrlərin dərinliyinə qədər uzanır. Quran, dini əvvəldən insanın xilqəti ilə bir yerdə olan ilahi fitrət və yaradılış olaraq tanıtdırır:

"...فَطَرَتَ اللهُ الَّذِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا..."

"...Allah fitri din əsasında insanları yaratmışdır..."¹

Sosioloq və tarixçilərin tədqiqatları göstərir ki, "məbəd" və "ibadətgahlar" sadə, yaxud da geniş və qarışıq şəkildə insanların həyatının bir hissəsini təşkil edirmiş və din özünün müxtəlif formaları ilə onların tarixi ilə qarışmışdı. Tanınmış tarixçi Vil Dyurant "Bəzi xalqların allahsızlığı" haqqında nisbətən geniş bəhs açdıqdan sonra belə yazır: "Bununla yanaşı, qeyd ediyimiz məsələlər nadir hallardan hesab olunur və bu – "din bütün bəşəriyyətə şamil olan zahiri bir fenomendir" qədim inancı həqiqətlə müvafiqdir. Bu hökm bir filosofun nəzərində tarix və psixologiyanın əsas prinsiplərindən biri sayılır." Daha sonra deyir: "Din ən qədim zamanlardan həmişə bəşərin tarixi ilə bir yerdə olub... və elə bir çəkindirici qüvvədir ki, heç vaxt insanın qəlbindən silinməyəcək."² Psixoloqların nəzərinə görə bu qədimi inanclar insani hisslər və instinktlər arasında "din hissi"nin həqiqiliyinə açıq-aydın bir dəlil hesab olunur.

¹ "Rum" surəsi, ayə 30.

² Vil Dyurant, "Tarix", səh. 88-89.

Tangey do Konten yazır: “Din (dindarlıq) hissi insan ruhunun ilkin, sabit və təbii ünsürlərindən biridir.”¹

Aydındır ki, insan düşüncəsinin həddi aşağı səviyyədə olduğu və elmin əhəmiyyət veriləcək həddə inkişaf etmədiyi bir dövrdə bu daxili hiss (din və dindarlıq hissi) inanılmaz dərəcədə xurafatla qarışıq idi. Amma tədricən, bir tərəfdən elmin inkişafı, digər tərəfdən də peyğəmbərlərin ^(*ələhis*) ^(*səlam*) daim səy və təlimləri ilə bu hiss xurafatın pislilərindən təmizləndi və özünün həqiqiliyini, xalisliyini yenidən tapdı.

Son əsrlərdə dinə mürtəcə baxış

Bununla belə, “Nə üçün son əsrlərdə xüsusilə də XVI əsrdən sonra Qərb ölkələrində dinə qarşı böyük dalğa yarandı, bir çox Qərb ziyalıları sürətlə kilsədən uzaqlaşdı, dinə fəvalı qalmaq istəyənlər də Şərq dinlərinin bəzilərinə, ya da dinsiz irfana, böyük bir hissə də materializm və oxşar məktəblərə üz tutdu.” – deyə təəccüb etməyə haqqımız var. Bir dəstə kilsəyə qarşı mübarizəyə əl atdı, bir dəstə də özlərinin əvvəlki dini keçmişlərinə vəfalı qaldı.

Bu məsələnin köklərini araşdırmaq göstərir ki, bu fenomen Avropa mühitinin xüsusi vəziyyətini nəzərə aldıqda gözlənilməz deyildi. Daha dəqiq desək, dinə qarşı əks hərəkətlərin və Avropanın materializmə üz tutmasının amillərini kilsənin Renesans müqabilində, dünya ilə bağlı müxtəlif sahələrdə təbiət elmləri alimlərinin günbəgün inkişafı və təbiətin sirlərinin kəşfi qarşısında özünə seçdiyi xüsusi jestində, eyni zamanda onun çöhrə və mövqeyində axtarmaq lazımdır.

Orta əsrlər (xüsusilə də XIII-XV əsrlər) kilsəsi elmlə mübarizəyə qalxdı və bu mübarizəni həтта XVI-XVII əsrlərə qədər davam etdirdi və elmi hərəkətləri “əqidə təftişi” adlı məhkəmə təşkil edərək yerindəcə boğdu, elmin məhkum olma əmrini verdi. Qalileyi məhkəməyə çəkib onu Yer in hərəkət etməsi inancı-

¹ “Dindarlıq hissi, yaxud insan ruhunun 4-cü mərhələsi”, səh.1.

na qarşı tövbə etməyə məcbur etdi. Alimlərin reaksiyaları belə təlimlər müqabilində idi.¹

Onlar “elm” və “din” – (əlbəttə, o mühit və zamandakı kimi tanıtılan din) adlı iki yol ayrıcında yəqinliklə elmi seçdilər, çünki onun əsaslarını şəxsən müşahidə və təcrübə ilə möhkəmlətməmişdilər.

Bütün dinlərin orta əsrlər kilsəsinin xüsusi vəziyyəti ilə ölçülüb müqayisə edilməsindəki səhvlər bəzi alimlərin bütün dinlərlə mübarizəyə qalxmasına, hər bir dini rəsmi olaraq inkar etməsinə və hətta “din və elmin uyuşmazlığı” adında bir prinsip yaratmasına səbəb oldu.

Amma İslamın elə ilk əsrdən başlayan və hicri ikinci və üçüncü əsrlərdə dolğunlaşan elmi hərəkətinin tədqiqatı göstərir ki, islami mühitlərdə vəziyyət başqa cür idi. Ona görə ki, bu hərəkət və inqilab tezliklə tanınmış İslam fiziki Həsən İbn Həysem, qərblilərin “kimya elminin atası” adlandırdığı Cabir İbn Həyyan və s. kimi onlarla alimin meydana gəlməsinə səbəb oldu. Hansı ki, onların kitabları Rocer Bekon, İohann Kepler və Leonardo kimi alimləri öz təsiri altına aldı. Maraqlısı budur ki, bütün bu elmlərin inkişafı orta əsrlərdə və kilsənin Renesans və yeni elmi inqilab bayraqdarları ilə ciddi mübarizəsi zamanı baş verdi. Əlbəttə, unutmamaq olmur ki, İran alim və mütəfəkkirlərinin İslamın elmi inqilabındakı rolu başqalarından çox idi. İslam hərəkəti – İslam mədəniyyəti haqqında bəhs edən bütün Şərq və Qərb tarixçilərinin etirafına əsasən – dünyada çox geniş bir elmi hərəkət yaratdı və onun təsiri Renesans dövründə və Avropanın elmi inqilabında çox gözəl şəkildə müşahidə olunur.

Buna əsasən, Qərbdə ziyalıların dindən uzaq düşmələrinin amilləri nəinki İslamda yoxdur, əksinə, tamamilə onun müqabil nöqtəsi olan amillər görünür. Qısa sözlə desək, İslam hərəkətinin dünyanın elmi hərəkətləri ilə xüsusi bağlılığı var idi və buna görə də bir çox elmin yaranmasına qaynaq oldu. Bununla belə

¹ Leonard Kohenin “Elm dünyasının alimləri” kitabına müraciət edilsin.

inkar etmək olmaz ki, İslam xalqları arasında – hicri beşinci əsrdən sonra daha da şiddətlənən – ixtilaf və münaqişələrin bir hissəsi, uzaqgörməməzliliklər, İslam təlimlərinin düzgün dərk olunmaması, dardüşüncəlilik və zamanın nəbzini tuta bilməmək İslam ölkələrinin çoxunun inkişafdan qalmasına səbəb oldu.

Digər tərəfdən də İslamın gənc nəslə həqiqi mənasında tanıtdırılmaması da bu problemi daha da dərinləşdirdi və təcridcən İslamın bəşər mədəniyyətinin müxtəlif sahələrində qurucu rolu azaldı. Hətta bir qrup gənc elə təsəvvür etdi ki, guya müsəlmanlar həmişə indiki vəziyyətlərində olublar. Amma qəti demək olar ki, bu təlimləri diriltməklə, xüsusilə də onları gənc təbəqəyə düzgün tanıtdırmaqla müsəlmanlarda ilk zamanlarda olduğu kimi elmi ilqilab və hərəkət ruhu yenidən diriləcək.

Din, fəlsəfi məktəblər müqabilində

Din özünün bütün formalarında aləmi təsadüflər üzündən meydana gələn, hesab-kitabsız, hədəfsiz bir mürəkkəb fenomen kimi tanıtdıran (istər sadə, istərsə marksizm və kommunizmin fundamentini təşkil edən “Dialektik materializm” çöhrəsində olsun) hər növ materializmi məhkum və inkar edir.

Din, materializmi məhkum etməsində bir sıra tamamilə məntiqi prinsiplərə əsaslanır:

1. Materialist məktəblərin varlıq aləminin nizamına verdikləri təfsir və izah qeyri-elmidir. Çünki elm özünün bütün tədqiqatlarında bir sıra dəqiq və hesablanmış nizamlardan danışır. Bunu isə təsadüflər və proqramlaşdırılmamış, plansız hadisələrlə izah etmək mümkün deyil. Elm deyir: “Bu sistemi yaradan şəxs ən böyük fizik və kimyaçı, ən mahir təbib və həkim, ən gözəl insanşünas (insantaniyan) və təbiət alimi olub. Ona görə ki, bütün bu qanunları öncədən görmüş və onlardan tam xəbərdar olub, hansı ki, təbii hadisələrin belə bir məlumatı yoxdur.”

2. Materialist məktəblər, “cəbr”i (məcburiyyət əqidəsini) əsas prinsip kimi qəbul edirlər. Hər şeyi, hətta insanın əməl və hərəkətlərinin bir sıra məcburi səbəblərin nəticəsi olduğunu de-

yirlər. Buna görə də onların nəzərində insanın bütün səyləri, işləri maşının çarxları kimidir. Buna əsasən bu prinsipi qəbul etmək hər növ ictimai, əxlaqi və insani məsuliyyəti boyuna götürməklə ziddir. Amma dinlər “məsuliyyət” prinsipini qəbul etməklə insanın öz əməlində azad olmasını öz təlimlərinin əsas kökü təyin edib və edir.

Bu prinsipin məsuliyyət hissini kökünə, vəzifəni yerinə yetirməyin vaciblik və dinamikliyə vurduğu zərbələr, cinayət və təcavüzkarlıqların geniş yayılmasındakı birbaşa təsiri və rolu inkar olunmazdır. Çünki azmış fərdlər “mühit və zamanın məcburiyyəti və tərbiyə tərzini” onları bu əməllərə vadar edir dedikdə, əslində özlərini günahsız və məsuliyyətsiz qələmə verirlər. Amma hansıki, iradə və ixtiyarın azadlıq prinsipini qəbul etmək bu mənfi təsirləri aradan qaldıra bilər.

3. Materialist məktəblər materiyanın, yəni maddənin insanların həyatının bütün yönünə hakimiyyətini və dəyərlərin ancaq maddi dəyərlərdən ibarət olduğunu qəbul etməklə əxlaqi dəyərləri praktiki cəhətdən darmadağın edir və ictimai, beynəlxalq əlaqələrə yalnızca maddi mənfəətlərin hakim olduğunu deyirlər. Bu tərz-i-təfəkkürün təsiri aşkardır, çünki öz növündən olanları sevmək, rəhm etmək, güzəştə getmək, fədakarlıq, səmimiyyət və məhəbbət kimi prinsiplərə göz yummaqla dünya səviyyəli problemlər heç vaxt həll olmayıb və bu prinsiplər maddə və materiyanın mütləq hakimiyyəti ilə uyğunlaşmır.

Din və fərdi azadlıqlar

Bəziləri güman edir ki, din insan azadlığını məhdudlaşdırır və onun bir sıra istəklərinə nail olmasının qarşısını alır. Halbuki, dini göstərişlərin hədəfi məntiqli azadlığın qarşısını almaq deyil, əksinə onun məqsədi insani istedad və qüvvələrin yanlış yolda hədəyə getməsinin qarşısını almaqdır. Məsələn, əgər din alkoqollu içkilərin, qumarın, hədsiz və qanunsuz cinsi əlaqələrin qarşısını alırsa, bu, insanların cismi və ruhi sağlamlığını və cəmiyyətin nizam-intizamını təmin etmək üçündür. Bu əxlaqi kontrol ele

ruh azadlığının həqiqi mənasıdır. Ona görə ki, azadlıq insanın öz istedad, qüdrət və kapitalından fərdi-ictimai inkişaf yolunda faydalanmaq bacarığından ibarətdir. “Azadlıq, heç vaxt, ilahi istedadların şəhvət yolunda qeydsiz-şərtsiz hədəyə verilməsi mənasında ola bilməz”.

Din insanın onu müxtəlif sahələrdə inkişafa doğru irəli aparan hər növ azadlığını himayə edir və qeyd etdiyimiz kimi, azadlığın düzgün mənası bundan başqa bir şey deyil. Bundan başqası isə qeydsiz-şərtsiz və hədsiz-hüduşuz olacaq. Buna görə də, din, insanı dünya nemətlərindən, ağıla uyğun geyimlərdən, gözəl yeməklərdən, sağlam ləzzətlərdən, istirahətlərdən, bir sözlə, dünyadakı vasitələrdən hər növ düzgün istifadə etməsində azad buraxıb və heç vaxt onun bu nemətləri tərək etməsini demir. Qurani-kərim bu barədə buyurur:

“قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ . . .”

“De ki, Allahın öz bəndələri üçün hazırladığı (yaratdığı) zینətləri və pak nemətləri kim haram edib?!...”¹

Bundan başqa, bizim dinimiz əmr edir ki, öz zamanımızın zəruri ehtiyaclarını heç bir zaman unutmaq və ən son texnikadan, gündəlik vasitələrdən, sənətdən xəbərdar olaq.

İmam Sadiq ^(əleyhissəlam) buyurur:

“العالم بزمانه لا تهجم عليه اللوايس”

“Öz zamanından və onun ehtiyaclarından xəbərdar olan şəxs heç vaxt qaranlıq hadisələrin qəfil hücumuna məruz qalmaz!”²

Din bizə deyir ki, müasir fikir, əqidə, qayda-qanunlardan faydalı və uyğun olanı seçin, yanlış olanı isə kənara atın. Heç

¹ “Əraf” surəsi, ayə 32.

² Siqətul-İslam Kuleyni, “Usuli-Kafi”, c.1, “Əql və cəhl” (ağıl və cəhəlat) bölməsi, hədis:29.

vaxt qeydsiz-şərtsiz, insanın ruh, şərəfət, müstəqillik və azadlığı ilə uyğun olmayan fikirlərin ardınca getməyin.

Quran buyurur:

“...فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَلْبَابِ”

“...Bəndələrimə müjdə ver ki, sözlərə qulaq asıb ən gözəlinə itaət edənlər Allahın hidayət etdiyi kəslər və ağıl sahibləridir.”¹

¹ “Zümər” surəsi, 17-18-ci ayələr.

İKİNCİ HİSSƏ

İSLAMIN ƏQİDƏ ƏSASLARI (ÜSULİDDİN)

Birinci fəsil

Allahıtanıma

Giriş

Bu aləmin, varlığı özündən olan “ilkin səbəb”i olmasında mütəfəkkirlər arasında heç bir ixtilaf yoxdur. Amma materialist filosoflar “ilkin səbəb”in “materiya” (maddə), ilahiyyatçı filosoflar isə “Allah” olduğunu deyir.

“İlkin səbəb”i – əzəli səbəbi qəbul etmək aləmin səbəb-nəticə silsiləsinin sonsuza qədər davam edə bilməməsinə görədir. Ona görə də elə bir nöqtəyə çatacağıq ki, o, əsl səbəbdir və başqa bir şeyin nəticəsi deyil. Başqa sözlə desək, onun varlığı onun zatındandır və həmişə olub olacaq da. Buna fəlsəfədə “Təsəlsül”ün – “silsilə sonsuzluğunun” qeyri-mümkünlüyü deyilir, yəni səbəblər silsiləsinin sonsuza qədər davam etməsi qeyri-mümkündür. Onun qeyri-mümkünlüyünün səbəbi isə aydındır, çünki hər bir “nəticə” (yaradılmış) başdan-ayağa “ehtiyac”dır və öz səbəbi olmadan bir “heç”dir. Tutaq ki, əgər sonsuz “ehtiyac və möhtaclıq” təsəvvür etsək, ilahiyyatçı (teist) və materialist (ateist) məktəblər arasında ilkin müştərək nəticə budur ki, hökmən aləmin “ilkin” və “əzəli səbəb”i olmalıdır. Amma onlar arasındakı ixtilafa gəldikdə isə materialistlər ilkin səbəbin ağıl və elmə malik olmasını inkar edir, ilahiyyatçılar isə aləmin ilkin məbdəsinin sonsuz elmə, hikmətə, ağıla sahib olduğunu deyir.

Allahıtanımanın yolları

Allahı tanımaq üçün müxtəlif yollar vardır və burada onlardan bir neçəsinə işarə edəcəyik:

1-ci yol: Yaradılış aləmi haqqında obyektiv təsəvvür

Allahıtanımanın birinci yolu varlıq aləmini nəzərdən keçirməkdir. Buna görə aləmin müxtəlif varlıqlarını, fenomenlərini nəzərdən keçirib baxmalıyıq ki, görəsən, varlıqların çöhrəsində ilkin səbəbin ağıl və elm əlamətləri müşahidə olunur, ya yox?

Görəsən, insan gözünün quruluşu, göz bülluru və qişası, onun müxtəlif pərdələrinin yerləşməsi şahadət vermirmi ki, gözü yaradan “nurun inikası, göz bülluru və güzgü ilə bağlı fizika qanunları”na tamamilə xəbərdardır?!

İnsan qanının filiz birləşmələr, növbənöv filizə oxşar maddələrdən əmələ gəldiyi və ən kiçik dəyişilmə zamanı bütün həyat sisteminin bir-birinə dəyməsinə səbəb olacaq onlar arasındakı hesablamaların mütənasibliyi onu yaradanın, kimyəvi birləşmələrdən, filizlərin və filizə oxşar maddələrin hər birinin xüsusiyyətlərindən tam xəbərdar olduğunu demirmi?!

İnsan, heyvan və bitkinin vücudundakı hüceyrələrin mürəkkəb, sirlili, qəribə, eyni halda da zərif və dəqiq quruluşu onların insan, heyvan və bitki fiziologiyası ilə bağlı bütün qanunlara alim olan bir səbəbin əli ilə həyata keçdiyinə işarə etmirmi?!

“Günəş sistemi” və bu sistemdə mövcud olan hər bir planetin həcmi, hərəkət sürəti, bir-birləri arasındakı məsafə nisbətləri bu sistemin yaradanının “cazibə” qanununu, mərkəzdənqaçma qüvvəsi nəticəsində fırlanma hərəkətini (və s.) ən kiçik detallarına qədər bildiyinə işarə etmirmi?!

Buna görə də ən kiçik zərərsindən, yəni atomdan tumuş ən böyük kəhkəşanlara qədər bu aləmin hər bir varlığında elə bir heyvətləndirici nizam və dəqiqlik işlənib ki, bu, ilkin başlanğıcın bütün bu qanun və nizamdan xəbərdar olduğuna canlı şahiddir. Necə inanmaq olar ki, kainatın nizam-intizam, qanun və sirlərinin kiçik bir hissəsindən xəbərdar olan insan alim sayılsın, amma bütün bunları yaradan ilkin mənşə və başlanğıcın elmi olmasın?!

Necə inanmaq olar ki, öz fikirlərini min illər ərzində formalaşdıran milyonlarla insanın işinin nəticəsi olan tibb elmi və cərrahi əməliyyat sahəsini inkişaf etdirənlər, həmçinin doktor Bernard kimi bir şəxsin bir insan ürəyini başqa bir insana köçürən şəxslər hamısı alim sayılsın, amma birinci ürəyi köçürən və dahası ürəyi (qəlbi) yaradan varlıq isə elm və ağıla malik olmayan bir başlanğıc olsun?!

Sözün qıssası, əgər doktor Bernard və “Gertşur” həkimlər birliyinin səyi nəticəsində ürək köçürülməsinin izahında, “bu ürək köçürülməsi heç bir elmin, heç bir biliyin nəticəsi deyil, əksinə, onlar mütləq etmədən belə bir iş görüblər, bu qərribə cərrahi əməliyyat onların vasitəsilə təsadüfən həyata keçib” deyilsə, bunu heç kim qəbul etməz. Belə olan halda, bundan daha məntiqsiz olan “aləmin əzəmətli və hesablamalar əsasında olan varlığının təsadüflər, qəflətən baş verən hadisələr, hədəf və məqsədi olmayan səbəblər əsasında yaranması” fikrini qəbul etmək olarmı?! Buna əsasən, materialistlərin dünyanın yaradılışına, onun cürbəcür varlıqlarına verdikləri təfsir qeyri-elmi təfsirdir.

Beləcə, bizim fizika, kimya, biologiya, fiziologiya, cərrahiyyə, zoologiya, botanika və s. kimi elmlərin kitablarının hər biri “Tövhid” və “Allahitanıma” adı altında istifadə oluna bilər. Çünki onların hamısı yaradılışın təəccüb doğuran nizamı, sistematikliyi, qanunları və sirləri haqqında danışır. Onların düzgün və məntiqi təfsiri “tövhid” və “Allahitanıma” prinsipini qəbul etmədən mümkün deyil və Quran özünün tövhidi dəlillərinin çoxunu bu üslubla bəyan etmişdir.

Astronomiya alimi və müasir nücum elminin məşhur yaradıcısının dediyinə görə, “səmələrin yaradılışı, əzəməti və böyüklüyü haqqında məlumatımız hər nə qədər çox olsa dindarlığımız daha dərin olar”¹.

Buradan görünür ki, “elmlərin inkişafı” və “Allaha iman” arasında yaxın bağlılıq var, yəni elmin dairəsi hər nə qədər ge-

¹ Qeorqi Qamov, “Elmin sərgüzəşti”, səh.32.

nişlənsə, elm və qüdrət mənbəyinə imanın kökləri qəlblərdə daha da möhkəm olacaqdır.

Müasir bioloq və Florida akademiyasının rəhbəri Albert Vinçestr deyir:

Elm aləmində baş verən hər bir yeni kəşf imanımızın köklərinin möhkəmliyini dəfələrlə artırır və inanlı şəxslərin batinində mövcud olan az-çox gizli vəsvəsələri aradan qaldırır, onun yerinə “Allahıtanıma” və “tövhid”lə bağlı ali fikirlər verir.

2-ci yol: Hərəkət və təkamül

Bir tərəfdən elm bizə deyir ki, cansız maddə əgər sabit və hərəkətsizdirsə, həmişə sabit və hərəkətsiz olmaq istəyir, əgər hərəkətdədirsə öz yoluna davam edir. Yalnız xarici bir amil onu sabitlik və sükunətini və ya hərəkətini dəyişə bilər. Məsələn, əgər bir daş hər hansı bir məkanda hərəkətsiz qalıbsa, xarici qüvvənin təsiri olmadan, hərəkətə gələ bilməz və əgər hərəkətdədirsə, xarici amilin təsiri olmadan öz hərəkətini saxlaya bilməz.

Digər tərəfdən də, belə deyir ki, aləmi təşkil edən maddələr zamanın keçməsi ilə parçalanır, reaksiyalara girir və sadə formalara çevrilməyə doğru hərəkət edir. İlk mürəkkəb maddələr sadə maddələrə çevrilir, kimyəvi elementlər və atomlar qaldıqca parçalanır, parlaq ulduzlar sönməyə doğru meyillidir. Deməli, aləmin cansız maddələri daxilində onları təkamülə doğru çəkən amil görünür, əksinə aləm öz-özünə dağılmağa, bölünməyə doğru hərəkətdədir. Nəticədə, qəbul olunmalıdır ki, təkamül və həyat maddi aləmdən kənar bir qüvvədən qaynaqlanıb, çünki cansız maddənin daxilində buna bir meyl müşahidə olunmur və onun daxilində hərəkətə gətirən belə bir qüvvə olmadığından, deməli, onun zatından kənar olan bir amil tərəfindən həyata keçir. ¹

¹ “Elm imanın dayacağı” adlı məqalə, “Allahın varlığının isbatı” kitabından, səh.178

Filosoflardan biri deyir: “Dünyanı allahsız nəzərə alaraq, sadə amöbdən tutmuş Eynşteyn, Tomas Alva Edison və Anatol Frans kimi insan varlığına qədər olan o həyat qüvvəsi haqqında düşünüb fikir yürüdə bilərsinizmi?”¹. Yuxarıdakı sözün mənası budur ki, bu həyat qüvvəsinin, yaşama və təkamülə meylin təfsiri ilahiyyatsız mümkün deyil.

3-cü yol: Varlıq aləminin sonradan yaranması

Elm bizə deyir ki, aləmdəki mövcud enerjilər “Termodinamika”nın ikinci qanununa əsasən neytrallaşmağa doğru hərəkət edir və bir gün hamısı yeknəsəq olaraq, bərabərləşəcək və aləm dinamikliyini itirəcək. Formaları müxtəlif olan “birləşmiş qablar”da olduğu kimi; bu qablar hərəkət etdikdə onların daxilindəki mayelərin hərəkəti, dinamikliyi həmişə davam etmir, səthlər, təbəqələr hərəkətdən dayandıqda, mayelərin də hərəkəti tez ya gec dayanır.

Bu qanuna uyğun olaraq, aləmin yaranmasının mütləq bir tarixi var və əgər əzəli olsaydı, çoxdan yeknəsəq olmalı, tarazlaşmalı, hər şey neytrallaşmalı, hərəkətdən dayanmalı, sükut hakim olmalı idi. Buna əsasən, qəbul etməliyik ki, maddi aləm sonradan yaranıb və əzəli ola bilməz.

Belə bir sual yaranır ki, ilk yoxdan yaranışa və bütün bu fenomen və varlıqların başlanğıcı olan ilk günün sabitliyinin bir-birinə dəyməsinə nə səbəb olub?

“İlk partlayış”, başqa sözlə, ilkin maddənin yeknəsəq olan atomlarında baş verən partlayışın səbəbi nə idi? Bu partlayış tam aramlıq və heç bir hərəkət olmadığı halda öz-özünə necə yarana bilər?!

Deməli, etiraf etmək lazımdır ki, cansız yeknəsəq maddi aləmin ilkin sabitliyini və tarazlığının bir-birinə dəyməsi, dalğanın yaranması xarici bir amildən qaynaqlanır. Bu amil daha sonra da aləmdə müxtəlif enerjilərin, fenomenlərin yaranmasına sə-

¹ “Fəlsəfənin ləzzətləri”, səh.584.

bəb olub və təkcə maddənin özü bu aləmin varlıqlarının yaranmasının səbəbi ola bilməz. Əksinə, burada fəvqəltəbii metafizik bir səbəbə ehtiyac var və biz ona “Allah” deyirik.

Allahın varlığını isbat edən yuxarıda qeyd olunan üç dəlil (“Yaradılış aləmi haqqında obyektiv təsəvvür”, “Hərəkət ə təkamül”, “Varlıq aləmin sonradan yaranması”) ilahiyyatçı və teist filosofların tələf etdiyi geniş şərhli kitabların mövzularıdır, bizim qeyd etdiklərimiz isə onların xülasəsidir.

Allahıtanıma Quranda

Quranda iman və Allahıtanıma ruhunun gücləndirilməsi haqqında bir çox ayə var və elmi dəlillərə əsaslanır. Quran “tövhid” ayələrinin çoxunda Allahıtanımanın birinci yoluna – “Yaradılış aləmi haqqında obyektiv təsəvvür”ə – işarə edib və hamını bu təəccüblü, əsrarəngiz sistemi araşdırmağa və mütləq etməyə dəvət edir. Bəzən səmələrin, göylərin yaradılış sirlərinə işarə edərək buyurur:

”أَرَفِ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتِ لَأُولِي الْأَبْصَارِ“

“Göylərin və yerin yaradılışında, gecə və gündüzün (nəzmlə və dəqiq şəkildə) bir-birini təqib etməsində əql və nəzər sahibləri üçün açıq-aşkar nişanələr var.”¹

Bəzən də Allahıtanımanın digər yollarına işarə edir və tövhid qəhrəmanı həzrət İbrahimin ^(əleyhissəlam) dilindən belə buyurur:

”... رَبِّ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ...“

“...Mənin Rəbbim o şəxsdir ki, həyat və ölüm Ondandır...”²

Burada “həyat” və “ölüm” məsələsinə və bunların Yaradanın varlığına dəlalət etməsinə işarə olunub. Həqiqətdə bu, Allahıtanımanın öncə qeyd etdiyimiz ikinci yoludur.

¹ “Ali-İmran” surəsi, ayə 190.

² “Bəqərə” surəsi, ayə 258.

Quranda tövhid və Allahıtanıma haqqında yüzlərlə ayə vardır ki, onlarda varlıq aləmindəki maraqlı incə memarlıq, zər-gərlik və bu sistemin əzəməti diqqət mərkəzinə alınıb. Bu ayə-lərin araşdırılmasının müstəqil bir kitaba ehtiyacı vardır ki, özündə təbiət elmləri və Quranın sirlərini toplaya bilər.

Allahın inkarı absurddur

Allahın varlığının isbatı üçün qeyd olunan elmi dəlillərlə yanaşı, belə bir sual yarana bilər ki, “Nə üçün təbiət elmlərinin alimləri və yaradıcılarının bir çoxu inkar yolunu seçib?”

Bu sualın cavabı çox da çətin deyil, çünki az alim tapmaq olar ki, adlandırılmasında “Allah” ifadəsindən başqa bir ifadə işlətsələr də, öz sözlərinin dərinliklərində ümumi bir ağılın, bir elm və qüdrətin varlığına inanmasın.

Məşhur filosof Felision Şalenin (Felicien Challaye) deyir:

“Allahın inkarı absurddur, hər bir şəxs müəyyən formada onun haqqında düşünür və hər bir şəxs müəyyən şəkildə onu dərk edir”¹.

Bir şəxs ürəyin quruluşu haqqında bəhs edərkən – “Təbiət” ona görə ürəyin daxilində və dəhlizlərində bir qapıcıq açıb ki, qan daxildən dəhlizlərə qayıtmasın və onun dövrü hərəkəti bir-birinə qarışmasın – deyərək və bununla da təbiətin “hədəf”, “qəsd”, “proqram” və “ağıl”ı olduğuna inanırsa, onun “təbiət” sözündə məqsədi şüur və dəyərə malik olmayan amillər olduğunu demək olar, yoxsa, “təbiət” sözündən istifadə etsə də, amma onun məqsədinin “Allah” olduğunu deməliyik?!

“Kamil bir ağıl”ın varlığına şəhadət verən bütün bu ibarə-lərin oxşarını materialist alimlərin əksəriyyətinin sözlərində mü-şahidə edirik ki, onlar təbiətin hədəfə, məqsədə, proqrama, ira-dəyə malik olduğuna inanırlar. Bütün bunların hamısı şəhadət verir ki, onların “təbiət” sözündə məqsədi “şüursuz”, “məqsəd-

¹ Felicien Challaye, “Metafizika”, səh. 69.

siz” amillər deyil, əksinə, onlar həqiqətdə Allahı “təbiət” adlandıırıblar.

Allahın sifətləri

Əgər Allahın varlığının isbatı aydın və asandırsa, Allahın sifətlərini və Zatının dərinliklərini dərk etmək bir o qədər də çətin və qarışıqdır. Çünki hər şeydən öncə bilməliyik ki, o, əzəli və əbədi vücud olub, elm, qüdrət, zaman, məkan cəhətindən sonsuzdur. Amma bizim varlıq, qüdrət və elmimiz nə qədər geniş və çox olsa da məhduddur. Buna görə də məhdud olan bir varlıq sonsuz və məhdud olmayan bir varlığı necə kamil şəkildə dərk edib, onun varlıq həqiqətindən necə xəbərdar ola bilər?!

Misal olaraq, məhdud yumurta qabığının daxilindəki cücə, yaxud ana bətnindəki embrion sonsuz fəzanın dərinliklərində, kəhkəşanların qəlbində baş verən şeylərdən necə agah ola bilər və bu hadisələri olduğu kimi necə dərk edə bilər? Aydındır ki, bu şeylərin təsəvvür olunması onun üçün qeyri-mümkündür.

Bu sözün mənası o demək deyil ki, biz Allahın sifətlərini öz fikir, qüdrət, ağıl və düşüncəmizin bacardığı həddə dərk edə bilmərik. Əksinə, biz bu aləmin hadisələrini, fenomenlərini araşdırmaqla aydın şəkildə başa düşürük ki, O, “Alim”dir; çünki yerdə və göydəki varlıqların həyatındakı əsrarəngiz, fəvqəladə müxtəliflik, rəngarənglik onun hər şeyə elmi və qüdrəti olduğuna işarədir.

“Həyy”dir (həyat sahibidir); çünki “həyat”ın mənası elm və qüdrət məcmuəsindən başqa bir şey deyil və Allah-taala həm alim, həm qadirdir, buna görə də o “həyy”dir.

“Murid” və “Mudrik”dir; – yuxarıdakı dəlilə əsasən “iradə” və “idrak” sahibidir.

“Bəsir” və “Səmi”dir, yəni hər şeyi görür və hər şeyi eşidir, çünki o, hər şeyi “əhatə edən”dir (“Muhitdir”) və hər şeydən xəbərdardır.

“Əzəli” və “Əbədi”dir, yəni həmişə var olub və həmişə də var olacaq.

Bunlar onun sifətlərindən bir hissəsidir və “Sübutiyyə sifətlər” adlanır, yəni isbat yönlüdür və onun Zətində mövcuddur.

Digər tərəfdən də, onun varlığı hər bir cəhətdən hədsiz-hüduzsuz, sonsuz və kamildir. “Cəhalət”, “acizlik”, “ehtiyac” və “nöqsan” onun varlığına yol tapa bilməz, çünki onun varlığı hər bir cəhətdən sonsuz və kamildir. Onun “şərik” və “oxşarı” yoxdur, çünki bütün cəhətlərə malik iki sonsuz vücudun varlığını təsəvvür etmək mümkün deyil. Əgər iki vücud fərz etsək, mütləq, hər ikisi də məhdud olacaq, çünki hər biri o birinin malik olduğuna malik olmayacaq.¹

O, cisim deyil, çünki bütün cisimlər məhduddur və bir gün aradan gedəcək, məhv olacaq, atomları bölünəcək, quruluşları və bütövlükləri dağılacaq. Buna görə də əzəli və əbədi bir varlıq cisim ola bilməz, çünki cisim zavala uğramaq təhlükəsi ilə, bölünmə və dəyişkənliklə qarşı-qarşıyadır. Bu sifətlərə də “Səlbiiyyə sifətlər” deyilir, çünki bunlar pak və müqəddəs Allahın Zətinə yol tapa bilməz.

Tövhid, dini təlimlərin əsasıdır

İslamda “tövhid” məsələsi fəvqəladə əhəmiyyətə malikdir və həqiqətdə bütün islami əqidə və təlimlər bu məsələdə yekunlaşır:

1. İslam təlimlərində “şirk” (bütperəstlik), “sənəviyyət” (ikiallahlılıq), “təslis” (üçallahlılıq) kimi əqidələrə inanc qadadğan olunub və hətta Allahın Zətini vahid həqiqət və hər növ “tərkib hissələr”dən uzaq olan bir varlıq kimi tanıtdırır – mütləq və hədsiz bir varlıq. Buna görə də onun nə “oxşar”ı, nə də “hissə”ləri var, bu mərhələni “Zatda tövhid” adlandırırlar.

2. Allahın Zətini üçün qeyd etdiyimiz “elm”, “qüdrət”, “əzəli olmaq” və “əbədilik” kimi müxtəlif sifətlərin hamısı vahid bir

¹ “Allahın sifətləri” mövzusu dərin fəlsəfi mövzulardandır, çox diqqətə araşdırılmalıdır. Daha geniş məlumat üçün “Allahı necə tanıyaq?” kitabına müraciət olunsun.

şeyə qayıdır və onun Zatının eynilə özüdür. Çünki O nəhayətsiz varlıqdır və nəhayətsiz varlıq yalnız bir dənədir və bütün kamillikləri, kamal sifətlərini əhatə edir, bu mərhələyə də “Sifətdə tövhid” deyilir.

3. İslam təlimlərinə əsasən ibadət və bəndəlik Allahın vahid Zatına məxsusdur və ondan başqasına ibadət etmək olmaz. Nə günəşə, nə ulduzlara, nə də insanlara, çünki bunların hamısı “məxluq” və “yaradılmış”lardır, ona möhtacdırlar. Deməli, ibadət olunmağa yalnızca o layiqdir. Bu mərhələyə də “İbadətdə tövhid” deyilir.

4. Dəqiq bir araşdırma nəticəsində aləmdə bütün işlərin, bütün qüdrətlərin Allaha qayıtdığı müşahidə olunur, çünki odur yaradan və həqiqi Xaliq. Odur bütün qüdrətlərin qaynağı. Əgər biz bir iş görürüksə, onu həyata keçirmək üçün lazım ola qüvvəni bizə o verir. Bu nəzərə uyğun olaraq demək olar ki, bütün işlər onun köməyi ilədir, ondandır və onun sonsuz qüdrəti müqabilində heç kimin müstəqil qüdrəti yoxdur. Bu mərhələ isə “İşlərdə tövhid” adlanır.

Amma bilmək lazımdır ki, bütün işlərdə onun iradə və qüdrətinin nüfuzu bizim öz işlərimizdə ixtiyarımızın və məsuliyyətimizin qarşısını almır, ona mane olmur, çünki o bizə “iradə azadlığı və müstəqillik” bəxş edib və istəyib ki, biz azad olaq, azad düşünək, bu və digər dünyada ən gözəl həyata tərəf öz yolumuzu azad seçək. O bizə məhəbbət göstərib və bu hədəfə çatmaq üçün lazım olan bütün vasitələri ixtiyarımızda qoyub.

İnsan və iradə azadlığı

İnsan öz işlərində məcbur deyil, əksinə ixtiyar və iradə azadlığına sahibdir. İradə azadlığı Allahın bizə verdiyi bir hədiyyədir və ona malik olduğumuza görə də öz əməllərimizdə məsuliyyət daşıyıraq.

Bu məsələnin açıq-aşkar dəlili budur ki, günahkar və xətakar şəxsləri etdikləri əməllərinə görə danlayırıq, təcavüzkarlar və xainləri məhkəməyə veririk, onları mühakimə edib əməl-

lərinə görə cəzalandırırıq. Hətta “determinizm”ə – cəbr və məcburiyyətə inananlar belə əməldə müqəssir və təcavüzkarları cəzalandırırlar.

Əgər insan öz əməllərində məcburdursa (əzəli bir iradə müqabilində, ya ruhi, cismi yaradılış və mühitin müqabilində), mühakimə, cəza, məhkəmə və məzəmmətin mənası yoxdur. Nə vəzifəsini bilən gözəl əməl sahibini mükafatlandırılmamalı, nə də pis əməl sahibi məzəmmət olunmamalı, məhkəməyə çəkilməməli, cəzalandırılmamalıdır. Çünki hamısı öz əməllərində məcburdur və belə şəxslərin mühakimə olunması ədalətdən uzaqdır. Bizim və dünyanın bütün mütəfəkkirlərinin gündəlik əməlləri bütün insanların ixtiyara sahib olmalarına, iradə azadlığına, və determinizm əqidəsinə inanmağın yanlışlığına şahiddir.

Allah-taala azadlıq hədiyyəsini bizə əta edib, amma biz bu azadlıqdan sui-istifadə etməməliyik və qüvvəmizi özümüzün və cəmiyyətin səadəti yolunda işlətməliyik.

Bizim heç vaxt fikir və əməl azadlığı adı altında hər bir yanlış məktəb və fikirin arxası ilə getməyə, hər hansı bir qadağan olunmuş işi görməyə icazəmiz yoxdur. Ona görə ki, bu, azadlıq deyil, əksinə hərc-mərclik, qayda-qanunsuzluqdur.

İkinci fəsil:

Qiyamət və məəd

İnsanın ölümlə hər şeyi əlindən verməsini, yox olmasını təsəvvür etməsi dəhşətli olmaqla yanaşı, çox qəribədir və nəzərə qeyri-məntiqi gəlir. Əsasən də, “tövhid” və “Allahıtanıma” prinsiplərini qəbul etdikdən sonra yanlış və mənasız bir şeydir.

Görəsən, insanın inkişaf və təkamülünün bütün dolaşq qanunları birhüceyrəli sadə və dəyərsiz varlıqları mütəfəkkir və aqıl insana çevirib, daha sonra bu insan cəmiyyətini bir-birindən ayırıb yox edərək həyat və mədəniyyət əsərlərini məhv etməkdən ibarətdir?!

Həqiqətən də bu məsələ inanılası və məntiqli bir məsələ deyil. Yaradanın elmi, hikməti, tədbiri ilə uyğun gəlmir. Bu, bir şəxsin müəyyən həvəsə görə böyük bir zavodu diqqətlə, dəqiqliklə, zərifliklə, əzəmətlə tikib sonra da bir neçə dinamitlə onu partladıb məhv etməyinə bənzəyir.

Ölümdən sonra həyatın başqa bir formada davam etməsini və bu təkamül silsiləsinin bir-birindən ayrılmamasını qəbul etməyimiz daha məntiqli deyilmi?

Bizim bu aləmdə yaşayışımız həqiqətdə bir sıra təkamül ilə daha geniş, daha kamil bir aləmə gedəcəyini təsəvvür etməsi mümkün olmayan bir embrionun (əgər şüuru olsaydı) həyatı kimidir. Əgər insanın həyatı onun yalnız embrion (rüşeym) dövründən ibarət olsaydı və bütün embrionlar yaradıldıqdan sonra tez də ölsəydilər, bu həyat qeyri-məntiqi, qeyri-əqli olmazdı?

Buna görə də insanın bu aləmdəki həyatı, hündür-əlçaq, düz-əyri, keçilməsi çətin olan yolları keçməsi, cismani, fikri, ictimai təkamülü başqa bir aləmdə daha ali, daha geniş həyat

üçün bir müqəddimə, başlanğıcdır. Onun bu dünyaya nisbəti, bu aləmin embrion dünyasına olan nisbəti kimidir. Buna görə də Allaha ibadət edənlər inanırlar ki, insan ölməklə yox olmur, əksinə, başqa bir dünyaya köçür. Bu aləmin divarları arasında qalan bizlər üçün bunun xırdalılıqlarına, incəliklərinə qədər təsəvvür olunması mümkün deyil. Amma bu həddə bilirik ki, bu dünyanı tərk etməklə həyat sona çatmır və başqa bir aləm var.

Yaradılış aləminin qanunlarını, “insanı təkamülə, inkişafa tərəf aparın” sistem və bu aləmdə müşahidə olunan bütün bu hikmət və əzəmət bu həqiqətin ən bariz dəlilidir. Quran buyurur:

“أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ”

*“Elə bilirsiniz ki, sizi mənasız yerə yaratmışıq və öldükdən sonra yox olacaqsınız, bizə tərəf qayıtmayacaqsınız?”*¹

Həmçinin buyurur:

“وَلَقَدْ عَلَّمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولَىٰ فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ”

*“Siz bu dünya həyatını gördünüz və tanıdınız, necə olur ki, o sizi başqa bir dünyanın varlığına yönəltmir?”*² – yəni bu aləmi araşdırmaq, insan inkişafı və təkamülü ilə bağlı qanunlar qarşımızda başqa bir aləmin varlığına bir işarədir və bu təkamül orada da davam edəcək, heç vaxt dayanmayacaq.

Elmi qanunlar və Qiyamət

Bugün, elm öz kəşfləri ilə “məad”a (ölümdən sonrakı həyat) – qiyamətə doğru yeni, böyük və dərin addımlar atıb, “maddə və enerjinin saxlanması” prinsipi ilə zahirpərəstlərin nəzərində qeyri-mümkün olan qiyamət və yeni həyata qayıdışı mümkün və məntiqli olduğunu deyir.

İlk dəfə Antuan Lavuazye tərəfindən kəşf olunan “maddənin saxlanması, itməməsi” qanunu mütləq yox olmanı, tamamilə

¹ “Muminun” surəsi, ayə 115.

² “Vaqiə” surəsi, ayə 62.

yoxa çevrilməni elmin dairəsindən çıxardı və təsdiq etdi ki, insan varlığının zərrələri hər nə qədər dağılsa da, bir-birindən ayrılrsa da yenə də bu aləmdə mövcuddur və ola bilər ki, bir gün onların hamısı bir yerə yığılsın. Bu, insanın həyatının yenilənməsinin mümkünlüyü və onun həyata qayıtması üçün ilkin addımdır.

Xanım Mariya Kürinin radioaktiv cisimləri kəşf etməsi ilə təkmilləşərək “maddə və enerjinin saxlanması” kimi formalaşan bu qanun göstərir ki, nəinki yalnız bu aləmin maddələri, əksinə onun enerjiləri də qalır və sabitdir. Hətta maddə və enerjinin əvvəllər bir-birindən fərqli iki fenomen olması təsəvvürü yanlışdır və hər ikisi bir-birinə çevrilə bilər. Misal olaraq, bizim səs dalğalarımız heç vaxt yox olmur, onun təsiri havada və ətrafımızdakı əşyalara çökür, yalnızca formasını dəyişir. Həmçinin digər şeylər. Buna görə də qəbul etməliyik ki, varlığımızın müxtəlif enerjilərinin çevrilməsinin nəticəsi olan fikir, əməl və bizim bütün hərəkətlərimiz bu dünyada öz varlığını qoruyub saxlayır, məhv olmur. Bu da qiyamətə, əməllərimizin nəticələrini, bəlkə, özünü müşahidə edəcəyimizə başqa bir addımdır.

Nəhayət, elmlərin inkişafı sayəsində, qiyamət məsələsi qədimdəki anlaşılmaz formasından çıxıb anlaşılan bir formaya düşüb və artıq elmi cəhətdən tamamilə qəbul olunur.

Qiyamətə inam və insanın tərbiyəsi

Qiyamətə inamın həyat və ölüm müəmmasını məntiqi şəkildə təfsir və həll etməsini nəzərə almasaq belə, onun insanın yaşayışında müxtəlif təsirləri var, onların iki ən mühümü aşağıdakılardır:

1. Ölümün çöhrəsi həmişə insana əziyyət verir. Onun haqqında təfəkkür və düşüncə insanın ruhunun rahatlığını, aramlığını bir-birinə vurur, həyat səhnəsini qaranlıq və tamamilə darımağa edir. Ölümdən sonrakı həyatı – qiyaməti (elə bir əzəmətli və geniş bir aləmi, hər şeyin daha ali və əbədisinə malik bir həyatı) qəbul etməklə artıq ölümün o əziyyətverici çöhrəsi qalmır. Artıq, ölümü və qocalığı müşahidə etmək insanın ruhunun, canı-

nın aramlılığını onun əlindən almır, artıq ölümü təsəvvür edərkən materialistlərə əzab verən daimi iztirab bizi narahat etmir. Beləcə, daha aram, daha əmin bir həyat əldə olunur.

Məada inananlar lazım olanda müqəddəs hədəflər uğrunda fədakarlığı, şəhadəti daha geniş və daha ali bir aləmə keçid üçün balaca bir qapı kimi qarşılayırlar.

2. İnsanın əməl və düşüncələrinin təsirlərinin məhv olmadığını, daim yaşadığını və başqa bir aləmdə inkişafdən sonra daha böyük miqyasda özünə tərəf qayıdacağını, yaxşılıqların, pisliklərin dəqiq şəkildə hesablanacağını, mütələq, mükafat və cəza verilməsinin nəzərə alınması insanın əməl və rəftarına təsir qoyur. Bu inanc insan vücudunda xeyirxah fikirlər üçün qaynaq, saleh əməllərinin formalaşması üçün müvafiq mühit yaradır, instinkt və hisslərin tüğyanının qarşısını alır. Bu əqidənin qüdrətinə mütənəsb şəkildə insanı itaətsizliklər müqabilində kontrol edir.

Ruhun müstəqilliyi və əbədiyyəti

Materialistlər fikiri, idrakı, ruh və ruhi fenomenləri beyin maddələri və sinir sistemlərinin fiziki və kimyəvi xüsusiyyətləri kimi tanıtdıraraq onu maddi bir şey olduğunu desələr də, amma “ruh və ruhi fenomenlər”in materialist təsirlərinin acizliyi insanın ruhunun müstəqilliyinə və maddi olmamasına açıq-aşkar dəlildir. Çünki təfəkkür, təsəvvür, hafizə kimi ruhi fenomenlərdə elə əlamətlər müşahidə edirik ki, onlarda maddənin ümumi xüsusiyyətləri yoxdur. O cümlədən:

1. Biz böyük planetləri, qalaktikaları, günəş sistemi, yer, geniş dağlar, səhralar və dənizləri obyektiv aləmdə eyni ilə öz böyüklükləri həddində öz zehnimizdə canladır bilirik. Bu zaman bizim zehnimizdə səmaların və yerin böyüklüyünə bərabər böyüklükdə surətlər yaranır və biz bu böyük, əzəmətli zehni şəkilləri öz daxilimizdə müşahidə edirik.

Burada belə bir sual yaranır: “Bu surətlər, təsvirlər və şəkillər harada yer alır?”.

Zehnimizdəki bu əzəmətli şəkillər zehnimizdən milyard dəfələrlə böyükdür və beyin hüceyrələri və onun xüsusiyyətləri

bu şəkillər üçün məkan və onların çəkilməsi üçün rəsm tablosu ola bilməz. Bu, ölkənin xəritəsini elə olduğu həqiqi miqyasında bir kağız parçası üzərində çəkməyə bənzəyir.

Buna görə də fəvqəlmaddə və fəvqəlcisim qüvvələrin varlığına inanmalıyıq ki, bu hadisəni izah edə bilək və “böyüyün kiçik daxilində yerləşməsinin qeyri-mümkünlüyü” problemi ilə üzləşməyək. Yəni, qeyri-maddi bir qüvvəni qəbul etməliyik ki, onun vasitəsilə də bu böyük rəsmlər, təsvirlər, surətlər və şəkilləri dərk edə bilək.

2. Maddənin ümumi xüsusiyyətlərindən biri də daima dəyişilməyə, istehlaka və zavala doğrudur. Bu, zamanın keçməsi ilə baş verir. Amma bizim zehni surət və təsəvvürlərimiz sabit formadadır və zaman keçməsi ilə dəyişmir, yaxud zavala uğramırlar. Məsələn, əgər bir dostumuzu bir neçə il öncə hər hansı bir yığıncaqda görmüşüksə, 50 ildən sonra həmin yığıncaqı yada salanda onun zehni şəkil və surəti hafizəmizdə heç bir kiçik dəyişmə olmadan, zavala uğramadan, çevrilmədən olduğu kimi zehnimizdə hazır olur. Bu göstərir ki, zehni surətlər maddənin ümumi xüsusiyyətlərindən uzaqdır və maddi ola bilməzlər, çünki onların halı, vəziyyəti həmişə sabitdir.

“Böyüyün kiçik daxilində yerləşməsinin və zehni surətlərin dəyişməsinin qeyri-mümkünlüyü” ilahiyyatçı filosofların insan ruhunun mücərrəd və müstəqil bir varlıq olmasına gətirdikləri dəlillərdəndir. (Daşqa dəlillərə fəlsəfə kitablarında baxmaq olar).

Qeyd olunanlardan bu nəticəni almaq olar: ruh və ruhi fenomenlərdə maddənin ümumi xüsusiyyətləri olmadığından onlar cismin ölməsi ilə məhv olmur və bədəndən ayrıldıqdan sonra öz həyatlarına davam edəcəklər. Bu mövzu məəd və qiyamətin isbatının əsaslarından biridir. Amma məəd və qiyaməti bunlarsız da – öncədən işarə olunan dəlillərlə isbat etmək olar.

Üçüncü fəsil

Nübüvvət – Peyğəmbərlik

Peyğəmbərlik

Bilirik ki, insanın yaranması onu Yaradanın ehtiyacına görə deyil, çünki o, hər bir cəhətdən ehtiyacsızdır. Əksinə, yaradılış “insanın özünün təkamülünə” görə olub. O, təkamül yolunu keçməklə maddi və mənəvi cəhətdən daha ali həyata ləyaqət tapır. Aydınır ki, bu yolu keçməkdə özlərinin fəvqəladə elm və təqvaları ilə hamıya yolgöstərən rəhbərlərə ehtiyac var. Çünki bizim elmimiz məhduddur və çox zaman səadət yolunun, nəyin xeyirimizə olub-olmamasının təyin olunmasında səhvlərə düçar oluruq. Buna görə də elə şəxslər olmalıdır ki, təbiət aləmindən üstün fəvqəltəbii aləmlə rabitə saxlamaqla bu yolu düzgün şəkildə və səhvsiz təhvil alıb bizə versinlər. Biz bu şəxsləri “peyğəmbər” və onların metafizik aləmlə sirli rabitəsini “vəhy” adlandırırıq.

Peyğəmbərlərin məsumluğu

Peyğəmbərlərə öz rəhbərliklərində hər bir cəhətdən etimad olunmaları üçün heç bir növ səhvə, xətaya və günaha düşməmələri vacibdir. Yəni, onlar Allah tərəfindən günah və xətdən uzaq olmalıdırlar, çünki belə olmayan halda onlara tam etimad olunmaz. Əksinə, onlarda günah və xəta ehtimalı insanların etimadını sındırır və bu zaman onlar rəftarlarında, sözlərində, fikirlərində hamı üçün rəhbər ola bilməzlər.

Xəta və günahdan bu cür uzaq olmağı “məsumluq” və bu sifətlərə malik olan şəxsləri də “məsum” adlandırırıq.

Peyğəmbərlərin hədəfi

Peyğəmbərlərin proqramları insanın təlim-tərbiyəsi, ictimai ədalətin bərpası, tövhiddən, haqqdan, ədalətdən uzaq hər növ xurafat və sapma ilə, hər cür fəsad və irqçiliklə mübarizədir. Quran buyurur:

“لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ”

“Biz öz peyğəmbərlərimizi açıq-aşkar dəlillərlə, səmavi kitablarla və lazım olan qanunlarla göndərdik ki, insanları ədalətli olmağa yönəltsinlər.”¹

Quran həzrət Rəsulullah (səllallahu əleyhi və əlihii və səlləm) haqqında buyurur:

“هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَ

إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلَ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ”

“O elə bir Allahdır ki, insanlar arasında dərs oxumamış bir peyğəmbər seçdi ki, Allahın sözlərini onlara oxusun, onları paklaşsın, saflaşdırsın, elm və bilik öyrətsin; onlar bundan öncə açıq-aşkar zəlalətdə idilər.”²

Budur peyğəmbərlərin ali hədəfi və ona xatir göndərilənləri şey.

Peyğəmbərliyin isbatı

Öz vəzifə və risalətlərini isbat etmək üçün peyğəmbərlərin canlı, zamana uyğun və aydın dəlilləri olmalıdır. Bu dəlil mütləq insanların imkan dairəsindən kənar olmalıdır ki, onların fəvqəltəbii aləmlə rabitələrinin varlığı və oradan ilham və əmr aldıqları isbat olsun.

Quran yalnızca ədəbiyyat və gözəl ifadələr cəhətinə görə möcüzə deyildi, onun ibarələrində xüsusi gizli cazibə də o qədər dəqiq və heyrətləndici idi ki, düşmənlər onu sehr adlandırır və

¹ “Hədid” surəsi, ayə 25.

² “Cümə” surəsi, ayə 2.

deyirdilər: “Məhəmmədə yaxın durmayın, onun böyük nüfuzla malik təsirli sözləri sizi sehrə salar və öz ayininə tərəf yönəldər!”.

Bunun özü onu çatdırır ki, hətta düşmənlər də Quranın düşüncələrdə və qəlblərdə fəvqəladə təsirinə inanırdılar. Buna əlavə olaraq, Quran məzmun cəhətinə görə də elə bir formada idi ki, kiçik bir müddətdə o günün mühitində fəvqəladə dəyişiklik yaratdı və geniş bir inqilabla yanaşı elmi və fikri bir parlaq mədəniyyət gətirdi.

Bundan başqa, Quran müxtəlif ayələrdə bir sıra elmi kəşflərə işarə edib ki, o zamanda hamıya, hətta o zamanın alimlərinə tamamilə gizli idi və əsrlər sonra dünyanın təhqiqatçılarının müzakirəsinə çevrildi. O cümlədən: “yerin hərəkəti”¹, “bitkilərin dişi və erkək hüceyrələrdən təşkil olunması”², “dünyadakı bütün zərrələr daxilində iki zidd qüvvənin varlığı”³ və (atomların mənfi yüklü elektronlardan və müsbət yüklü protonlardan təşkil olması) “ümumi cazibə qanunu”⁴ aydın şəkildə bəyan olunub.⁵

Etiraf etməliyik ki, həzrət Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) həmişəlik möcüzəsi sayılan bu kitab insan beyninin məhsulu deyil, əksinə, o həzrətin (səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) qəlbinə fəvqəltəbii aləmdən və böyük, əzəmətli Allah tərəfindən nazil olub. Buna görə də Quran müxtəlif ayələrdə öz müxaliflərini və inkar edənləri mübarizə üçün belə bir kitab gətirməyə çağırır. Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) qatı düşmənləri buna səy etsələr də heç vaxt həyata keçirə bilmədilər. Quran açıq-aşkar buyurur:

¹ “Nəml” surəsi, ayə 90.

² “Taha” surəsi, ayə 35.

³ “Zariyat” surəsi, ayə 49.

⁴ “Rəd” surəsi, ayə 2.

⁵ Daha geniş məlumat üçün “Quran və sonuncu peyğəmbər” kitabına (səh.147-200) müraciət edə bilərsiniz.

“قُلْ تَرَجِمْتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَيَّ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا”

“De: “Şübhəsiz, əgər insan və cin tayfası bu Quranın bənzərini gətirmək üçün bir yərə toplaşsa, hətta bir-birlərinə kömək və arxa olsalar belə, onun bənzərini gətirə bilməzlər.”¹

Bu nida və mübarizəyə dəvət Quranda indi də mövcuddur və bəşərin bütün alimlərinə, mütəfəkkirlərinə elan edir ki, əgər Quranın Allah tərəfindən olmasına şübhə edirlərsə, onun mislinə də bir kitab gətirsinlər. Qeyd olunan dəvət qarşısında bu ümumi acizlik Quranın canlı möcüzə olmasına bir şahiddir.

Quranın təhrif olunmaması

Quran heç bir təhrifə məruz qalmamışdır, çünki onun özü-nəməxsus quruluşu, sistematiqliyi elə bir formadadır ki, ona heç bir şey əlavə etmək, yaxud da azaltmaq olmur. Əgər kimsə bunu etsə, tez məlum olur. Bundan əlavə, həzrət Rəsulullahın (səllallahu əleyhi və alicihis və səlləmi) səhabələrindən bir çoxu Quran nazil olduğu ilk gündən, hansısa bir əlin ona toxunmasından, təhrif olunmasından amanda qalsın deyə onun bütün ayələrini yazırdılar. Tarixdə adları qeyd olunan bu şəxslər “Vəhy katibləri” adı ilə məşhurdurlar və həzrət Əli (əleyhis səlləm) onların ən tanınmışlarından biri idi.

Bundan əlavə, tarixin şahidliyinə əsasən yüzlərlə müsəlman həzrət Rəsulullahın (səllallahu əleyhi və alicihis və səlləm) öz zamanında və minlərlə insan da sonrakı əsrlərdə Quran ayələrini əzbərləmişlər və müəyyən vaxtlarda, münasibətlərdə camaata oxuyurdular. Onlara da “Quran hafizləri” deyilir.

Bu ənənə bu gün də davam edir, indi də İslam ölkələrində minlərlə Quran hafizləri vardır. Buna görə də Quranı qorunma üslubu, vəhy katibləri və hafizlər vasitəsilə qoruyub saxlamaq və həmçinin də onun özünəməxsus quruluşu Quranın əsilliyyətinə

¹ “İsra” surəsi, ayə 88.

işarədir. Buradan da Quranda ən kiçik təhrifin olmaması və ona yad əlin dəyməməsinin səbəbi aydın olur.

İslam dövətinin mahiyyəti

İslam da bütün səmavi dinlər kimi əvvəlcə tövhidə, Allahın yeganəliyinə və hər növ şirklə mübarizəyə dəvət edir. Buna görə də yeni bir müsəlmanın deməli olduğu ilkin cümlə “**La ilahə illəllah**” (Allahdan başqa heç bir məbud yoxdur) və “**Əşhədu ənnə Muhəmmədən rəsulallah**”dır (Şəhadət verirəm ki, Məhəmməd (səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) Allahın rəsuludur). Hər bir şəxs bu iki cümləyə həqiqi iman gətirməklə – heç bir təmtəraqlı ayin və mərasim olmadan – müsəlmanlar cərgəsində yer almış olur. Əvvəlcə də qeyd olunduğu kimi İslamın bütün dövətlərinə “tövhid ruhu” hakimlik edir və dinin, insan cəmiyyətinin, irqlərin və ölkələrin vəhdətini vahid İslam ideologiyası altında toplayır.

İslam “tövhid” prinsipindən sonra ədalətə, Allaha bəndəçiliyə, təqvaya, paklığa, əmanətdarlığa, yersiz irqçiliyin qarşısını almağa, işləməyə, əmələ, elmə, biliyə dəvət edir. İslam təfəkkürə, düşünməyə və hər növ ixtilafdən çəkinməyə çağırır:

“**قُلْ إِنَّمَا أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ أَنْ تَقُومُوا لِلَّهِ مَشْرُوفِ رَأْيِكُمْ تَتَفَكَّرُوا**”

“De: “Mən sizə yalnız bir nəsihət verirəm ki, (bu Peyğəmbəri tanımaq və qəbul etmək üçün qarmaqarışıqlıq salmadan özü də) Allaha xatir iki-iki, bir-bir ayağa qalxın, sonra fikirləşin.”¹

İslam təklif edir ki, dini məcburiyyət üzündən deyil, məntiq və dəlillə, azadcasına qəbul edin, çünki iman, inanc və əqidə məcburiyyəti qəbul etmir:

“**لَا أَكْرَاهُ فِي الدِّينِ قَدَّ تَبَيَّرَ الرَّشْدُ مِنَ الْغَرِيِّ...**”

¹ “Səba” surəsi, ayə 46.

“...Dində məcburiyyət yoxdur, çünki haqq yol zəlalət yolundan açıq-aşkar seçilir...”¹

İslam sonuncu səmavi dindir

Bir insan təhsilin son pillələrinə çatmaq üçün təlim-tərbiyənin müxtəlif mərhələlərini (hazırlıq, məktəb və s.) keçməli olduğu kimi, eləcə də din və dini təlimlər nəzərindən bəşəriyyət müxtəlif təkamül mərhələlərini keçərək, nəhayət sonuncu mərhələyə – İslama çatmışdır.

Bəşəriyyət bir gün həzrət Nuhun ^(səlahis) (ilk “Ulul-əzm”² peyğəmbər) məktəbinin, daha sonra həzrət İbrahim ^(səlahis), sonra həzrət Musa ^(səlahis) və həzrət İsa ^(səlahis) məktəbinin davamçısı olub. Sonda isə İslam peyğəmbəri həzrət Məhəmmədin ^(səllallahu əleyhi və əlih və səlləm) məktəbində ilahi təlim-tərbiyə görür. Bu, həqiqətdə ilahi təlim-tərbiyənin ali və son mərhələsidir. Beləcə, “İslam” sonuncu səmavi dindir və Quran açıq-aşkar bunu təsdiqləyir:

“مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّنْ جِنَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ”

“Məhəmməd ^(səllallahu əleyhi və əlih və səlləm) sizlərdən heç birinizin atası deyil (onun sizinlə xüsusi bir rəbitəsi yoxdur), o, Allahın elçisi və sonuncu peyğəmbərdir.”³

Burada belə bir sual yarana bilər: Hər bir əsr və dövrün özünəməxsus xüsusiyyətləri və ehtiyacları olduğu halda, bir ayin və dinin sabitliyi – sonuncu olması insan ruhu, cismi və ehtiyaclarının dəyişməsi ilə necə uyğun ola bilər?

Bu sualın cavabı o qədər də müəmmalı deyil. İslam dininin mahiyyət və məzmunu, onun təlim və qanunları iki cürdür:

¹ “Bəqərə” surəsi, ayə 256.

² “Ulul-əzm” peyğəmbərlər, yeni şəriət və müstəqil din gətirən peyğəmbərlərə deyilir. Onlar adları və kitabları: Həzrət Nuh ^(səlahis) və həzrət İbrahim ^(səlahis) kitabları “Suhuf” adlandırılıb. Həzrət Musanın ^(səlahis) kitabı Tövrət, həzrət İsanın ^(səlahis) kitabı İncil və İslam peyğəmbəri həzrət Məhəmmədin ^(səllallahu əleyhi və əlih və səlləm) kitabı isə Qurandır.

³ “Əhzab” surəsi, ayə 40.

1. Sabit insan təbiəti və yaradılışı əsasında qoyulan bir sıra sabit prinsiplər və təlimlər: ədalət, sülh, irqçiliklə mübarizə, azadlıq, paklıq, saflıq, əhdə vəfa, doğruluq, düzgünlük, əmanətdarlıq, hamıya yaxşılıq etmək, fədakarlıq, haqq yolunda cihad, fəsadla mübarizə, məhəbbət, səmimiyyət, Allahın əmrlərinə itaət, zülm və təcavüzdən, zillətə boyun əyməkdən, ixtilafdən çəkinmək və onlarla dəyişməz olan digər prinsiplər. Məsələn, əgər milyon illər keçsə də heç vaxt zülm yaxşı və ədalətsə pis olmayacaq.

İslam təlimlərinin ən əhəmiyyətli hissəsi bunlarla bağlıdır və bunlar elə prinsiplərdir ki, heç bir əsrdə və heç bir zaman dəyişməyəcək.

2. İnsanın zaman keçməsi ilə “dəyişən ehtiyaclar”ından qaynaqlanan prinsiplər. Misal olaraq, İslam ölkələrinin qeyri-müsəlmanlarla necə münasibət və əhd-peyman bağlamaları, siyasi, iqtisadi mövqe tutmaları, müdafiə taktikaları, müdafiə üçün ehtiyac olan vəsaitlər və bu kimi şeylərin hamısı dəyişə bilər. Şübhə yoxdur ki, bu kimi şeylər hər əsrin xüsusiyyətinə uyğun olaraq dəyişir. İslamın bu hissədəki əmrləri bir sıra ümumi geniş qanunlardan ibarətdir ki, hər bir əsrin ehtiyaclarına görə dəyişə və onları təmin edə bilər. Misal olaraq, müdafiə vasitələri və hərbi qüvvələr haqqında Quran buyurur:

“وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُوا بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ”

“Düşmən qarşısında dayanmaq üçün bacardığınız qüvvələri və minikləri (təlim görmüş atları) hazırlayın ki, Allah düşməninizi və özünüzdən düşmənlərinizi qorxudasınız.”¹

Sözügedən ayədə ümumi bir prinsipə – düşmən qarşısında müdafiə üçün hər nə qədər çox hazırlıq və bunun üçün hər növ

¹ “Ənfal” surəsi, ayə 60. Diqqət etmək lazımdır ki, “xatəm” sözünün əsl və ilkin mənası ərəb lüğətinə görə “sona çatdıran” deməkdir. Üzüyə “xatəm” demələrinin səbəbi də qədimdə məktubun, yaxud əhdnamənin axırına vurmaq üçün hər bir şəxsin xüsusi möhürünün onun üzüyünün üstündə olması idi.

qüdrət və vəsait əldə etməyə – əmr etdikdən sonra açıq-aşkar buyurur ki, bu hazırlıqda məqsəd hücum və insan öldürmək deyil, əksinə, məqsəd düşməni qorxutmaqdır, yəni onlar sizin hazırlığınızdan qorxub silaha əl atmasınlar və nəticədə də müharibə baş verməsin.

Bu, İslamın hər bir əsr və zamanda İslam cəmiyyətinin ehtiyaclarını təmin etmək üçün ümumi göstərişlərindən bir nümunə idi. Yuxarıdakı kimi, əsr və zamanın keçməsi ilə dəyişən başqa məsələlər də var.

Həqiqətdə, İslamın bu hissədə bir sıra ümumi sabit prinsipləri vardır ki, onun xüsusiyyət, təfərrüat və incəlikləri hər bir əsrdə, zamanda həmin zamanın ehtiyacları ilə uyğunlaşır. Amma dini rəhbər və müctəhidlərin ixtiyarları vardır ki, İslam fiqhində dəqiq şəkildə təyin olunmuş hökmləri lazım olan yerlərdə dəyişərək, bir mühitin və yaxud bir zamanın xüsusi ehtiyaclarını təmin etsinlər. Xarici istismarçı bir şirkətin iqtisadi mühasirəsi zamanı dini bir rəhbərin hicri 1309-cu ildə yadların nüfuzunun qarşısını almaq üçün “tənbəki”nin müvəqqəti haram hökmünü verməsi buna bir misaldır. İslamda bu bölmə “Fəqihin hökmü” adlanır.

Həzrət Rəsulullahın ^(səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) canişinləri

İslam peyğəmbəri ^(səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) İslamı ilk çağlarında – qorunmağa, təbliğə olduqca ehtiyacı olan halda təhlükələr içində və öncədən lazımı tədarükü görmədən öz vəfatından sonra özbaşına qoya bilməzdi. Digər tərəfdən də bunu camaatın seçiminin öhdəsinə buraxmazdı, çünki Peyğəmbərin ^(səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) canişinləri onun elm, təqva, məqam, məsumluq kimi xas xüsusiyyətlərinə malik olmalı idi. Aydınır ki, Allahdan başqa heç kimin bu xüsusiyyətli şəxsi tanınması mümkün deyil, çünki bu xüsusiyyətlər müşavirə, seçim və demokratiya ilə müəyyən olunan xüsusiyyətlərdən deyil ki, insanlar onu müəyyən edə bilsinlər. Ona görə də Peyğəmbərin ^(səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) canişinləri onun özünün vasitəsilə Allah tərəfindən təyin olunmalıdır. Buna görə də həzrət Peyğəm-

bər ^(səlləllahu əleyhi və əlihə və səlləm) yaşadığı dövrdə, xüsusilə də bu dünyadan köçəcəyini hiss etdiyi axırınıcı ildə özünün canişinlərini – həzrət Əlini ^(əleyhis-səlam) müxtəlif münasibətlərlə tanıtdırırdı. İslamın bütün tarix kitablarında qeyd olunan “Qədir-Xum” hadisəsi buna bir misaldır.

Bu hadisə həzrət Rəsulullahın ^(səlləllahu əleyhi və əlihə və səlləm) ömrünün sonuncu ilində həcc əməlidən – “Vida həcc”indən qayıdarkən Qədir-Xum adlı bir yerdə baş verib. Peyğəmbər ^(səlləllahu əleyhi və əlihə və səlləm) orada həzrət Əlini ^(əleyhis-səlam) on minlərlə insanın gözü önündə rəsmi şəkildə öz canişinliyinə təyin etdi. Amma təəssüflər olsun ki, bəziləri müxtəlif səbəblərə görə həzrət Rəsulullahın ^(səlləllahu əleyhi və əlihə və səlləm) bu vəsiyyətinə əməl etmədilər və müsəlmanların parçalanmasına səbəb oldular.

Beləliklə, Peyğəmbərin ^(səlləllahu əleyhi və əlihə və səlləm) ailəsindən olan onun canişinləri olacaq digər 11 nəfər də əvvəlki imam ^(əleyhis-səlam) tərəfindən təyin olundular. Bunun sənədləri də bizim etibarlı hədis kitablarımızda qeyd olunmuşdur.

Bu imamların ^(əleyhis-səlam) hər birinin imamlıq dövrü və öncəki imamın vəfatından sonra camaatın rəhbərliyini öhdələrinə götürdükləri dövr aşağıdakı kimidir:

1. Əmirəl-möminin İmam Əli ^(əleyhis-səlam) 29 il.
2. İmam Həsən ^(əleyhis-səlam) 10 il.
3. İmam Hüseyin ^(əleyhis-səlam) 11 il.
4. İmam Əli ibn Hüseyin ^(əleyhis-səlam) 34 il.
5. İmam Məhəmməd Baqir ^(əleyhis-səlam) 19 il.
6. İmam Cəfər Sadiq ^(əleyhis-səlam) 34 il.
7. İmam Musa Kazim ^(əleyhis-səlam) 35 il.
8. İmam Əli ibn Musa Rza ^(əleyhis-səlam) 20 il.
9. İmam Məhəmməd Təqi ^(əleyhis-səlam) 17 il.
10. İmam Əli Nəqi ^(əleyhis-səlam) 34 il.
11. İmam Həsən Əskəri ^(əleyhis-səlam) 6 il.

Hal-hazırda həyatda olan və imamlıqla vəzifələnmiş həzrət Məhdi ibn Həsən Əskəri ^(əcəlləllahu taala fərəcəhüş-şərif) dünyada kafi hazırlıq olduğu və bəşər qanunları dünyanın vəziyyətini islah etməkdə aciz qaldığı zaman ədalət bayrağını qaldıracaq, mənəvi prinsiplər-

dən, imandan istifadə edərək abad, sülh və ədalət dolu bir dünya quracaq. Buna görə də imamlar Peyğəmbərin ^(əleyhis-salam) təyini və əvvəlki imamın vəsisilə, həqiqətdə isə Allah tərəfindən seçilir. Bununla da nə üçün bu məqama layiq olan şəxsləri Allahdan başqa heç kimin müəyyən edə bilməməsi aydın olur.

Bundan əlavə, İslam tarixinin şahidliyinə əsasən həzrət Əli ^(əleyhis-salam) və digər imamlarda ^(əleyhis-salam) elə xüsusiyyətlər olub ki, müsəlmanların rəhbərliyinə yalnız onlar layiq olublar. Tarixin mütləqi və İslam hədisləri göstərir ki, Peyğəmbərin ^(səllallahu əleyhi və alihi və səhəm) səhabələrindən heç biri elm, bilik, təqva, fəzilət və digər insani xüsusiyyətlərdə həzrət Əliyə ^(əleyhis-salam) çətinləşdilər.

İmamın vəzifələri

İslamda rəhbərliyin çətin şərtləri var. İlahi rəhbər hamıdan daha elmi, daha aqah, daha şücaətli olmalıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, hər növ günah və xətdən amanda qalmalıdır.

Peyğəmbər və imamlar “dində rəhbərliyi”ni öhdələrinə götürdükləri kimi, İslam hakimiyyəti nəzərindən, “cəmiyyətin rəhbəri” ünvanında hakimiyyətin bütün vəzifə və məsuliyyətləri də onların öhdələrindədir və belə bir məsuliyyət üçün lazımı xüsusiyyətlərə malik olmalıdırlar.

Peyğəmbər dinin əsasını qoyan və imam isə onu qoruyandır. Hər ikisi də Allah tərəfindən təyin olunurlar, lakin bir fərqlə ki, peyğəmbərə vəhy nazil olurdu və ona vəhy nazil olmurdu. İmam yalnız peyğəmbərə nazil olan elm və biliyin varisidir, onun dininin bütün incəlik, təfərrüat və xüsusiyyətlərinə tam elmi əhatəsi var. İmamın da peyğəmbər kimi cəmiyyətdə xüsusi yaradıcılıq rolu var və cəmiyyətin xeyiri üçün hər bir fədakarlığa qol qoyur və müxtəlif imkanlardan istifadə edir.

İmam Hüseyinin ^(əleyhis-salam) münafiqlərlə mübarizədə, zülm sistemlərini dağıtmaqda, İmam Baqir ^(əleyhis-salam) və İmam Sadiqin ^(əleyhis-salam) İslam maarifinin və digər elmlərin təbliğində, İmam Əli ibn Musa Rzanın ^(əleyhis-salam) İslam əqidə və inanclarının müdafiəsində rolu və İslamın digər ölkələrə geniş ayaq açdığı dövrdə yanlış fikirlə-

rin hücumu qarşısında fikri rəhbərliyi, həmçinin də digər imam-
ların <sup>(ələhis-
salam)</sup> hər birinin özünəməxsus şərtlərdəki rolları inkar olun-
mazdır.

Buna görə də bu böyük rəhbərlərin hər biri öz əsrində hə-
min əsrin mühit və şərtlərinə uyğun olaraq, ümumi dini rəhbər-
likdən əlavə xüsusi məsuliyyət və vəzifələri də var idi ki, onun
yerinə yetirilməsində heç bir fədakarlığı əsirgəmirdilər.

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

İSLAM QAYDA-QANUNLARI

İnsan həyatını başdan-başa əhatə edən İslam göstərişləri ümumi olaraq iki hissəyə bölünür:

1. İnsanın Allahla münasibəti (ibadət və dualar);
2. İnsanların qarşılıqlı münasibətləri.

Birinci fəsil

İbadət və dualar

İnsan Pərvərdigara xüsusi bir diqqət edərək, onunla münacata və müqəddəs dərgahına dua etməyə çalışır; çalışır ki, öz ruhunu maddi aləmdən yüksəklərə ucaltsın, qəlb və canını günah çirkinliklərindən yusun, yüksək insani keyfiyyətlərini inkişaf etdirsən, Yaradanın güc və əzəmətindən kömək alaraq, məyusluğu və ümitsizliyi özündən uzaqlaşdırsın, daima Allahı düşünsün və onun bərabərində özündə məsulliyət hissi duysun.

Qurani-kərim buyurur:

“**وَاقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي**”

“Məni xatırlamaq üçün namaz qıl!”¹

Beləliklə, ibadət və duaların nəticə və faydalarının ibadət edənlərə yönəlməsi məlumdur.

İbadətin tərbiyəvi təsiri – xüsusi bir diqqət və özünəməxsus ədəb qaydaları ilə yerinə yetirildiyi surətdə – inkaredilməzdir. Allah qətiyyənlə bizim ibadət və dualarımıza möhtac deyil; ibadət və dua sayəsində böyük tərbiyəvi-əxlaqi nəticələrə nail olan bizik.

Tanınmış alim və tədqiqatçı doktor Aleksis Karel deyir:

*“Ümidvarlığa məntiqi kəlmələr tapılmadığı vaxtda, dua insana ümid verir və böyük hadisələr qarşısında ona müqavimət gücü aşılayır. Bu keyfiyyətin hər kəsdə zahir olması mümkündür”*².

¹ “Taha” surəsi, 14-cü ayə

² “Dua”, səh. 137

O, kitabının digər bir səhifəsində yazır: “Dua insan xüsusiyyət və xislətində təsir qoyur. Odur ki, mütəmadi dua etmək lazımdır”¹.

Davamında deyir: “Özündə dua ehtiyacını öldürən bir cəmiyyət, adətən, fəsad və əmanətə xəyanətdən amanda qalmayacaqdır”².

İbadət və duanın təsiri o qədər qəribə və sürətlidir ki, hətta insan bədənində özündən heyrətamiz təsirlər qoyur, belə ki, onları hisslər vasitəsilə müşahidə etmək mümkündür.

Doktor Aleksis Karel bu barədə deyir:

“Dua və münacatın nəticələrini elmi yolla da tapmaq mümkündür. Ona görə ki, münacat tənha emosiya və duyğularda deyil, həm də bədən keyfiyyətlərində öz təsirini qoyur. Bəzən bir neçə anlıq, yaxud bir neçə gün ərzində fizioloji xəstəliyi sağaldır”³.

İslam dininin ibadətləri sadə və asandır, hər kəs rahatlıqla onları yerinə yetirməyə qadirdir. Hətta xəstə və aciz fərdlər üçün çoxlu güzəştlər nəzərdə tutmuşdur.

İslam dinindəki dua və ibadətlər emosional təsirlərdən əlavə, psixoloji, əxlaqi və əhəmiyyətli dərəcədə fərdi-ictimai təsirlərə malikdir. Nümunə olaraq, bunları üç mühüm; namaz, oruc və həcc ibadətlərində araşdıracağıq:

1. Namaz

Namaz, İslamın ən əhəmiyyətli ibadətlərindən biridir və hər gecə-gündüz beş dəfə tam sadəlik, səfa və mənəviyyətlə yerinə yetirilir. Tərbiyəvi və əxlaqi təsirləri, imanı gücləndirilməsi, həmçinin beyin və qəlbi günahlardan təmizləməsindən əlavə, hər bir müsəlmanı bədən və paltarını (libasını) daima pakizə saxlamaqla vəzifələndirir. Səbəbi isə onun şərtlərindən

¹ “Dua”, səh. 12

² “Dua”, səh. 17

³ “Dua”, səh. 137

birinin təharət və paklıq olmasıdır. Namazın digər şərtlərindən biri namaz qılanın libas və məkanının qəsb olmamasıdır; bu məsələ, insana başqalarının malına təcavüz etməməyi tövsiyə edir. Namaz dəqiq surətdə müəyyən vaxta yerinə yetirilməli olduğu üçün insana nəzimliliyi və dəqiqliyi öyrədir, onu dünyanın bir çox müvəffəq insanların zəfər simvolu sayılan erkən oyanmağa adət etdirir.

Bildiyimiz kimi, namazın camaatla qılınması daha yaxşıdır; aralarında heç bir imtiyaz olmadan hamılıqla bir cərgədə durub Allah qarşısında bu şövqlü, mənəvi mərasimi yerinə yetirsinlər. Buna əsasən, camaat namazının müsavət, qardaşlıq, bərabərlik, harmoniya və birlik dərsi olduğunu iddia etmək olar.

2. Oruc

Oruc, əxlaq prizmasında insana müqavimət, özünə hakim olmaq və tüğyançı həvəsləri kontrol etmək dərslərini aşılamanı digər ibadətlərindən biridir.

İctimai prizmada isə insana ac və məhrum təbəqəni düşünməyi, onlara həmdərd olmağı öyrədir. Bundan əlavə bədəni qidanın lazımsız və artıq maddələrindən – hansı ki, adətən, artıq piy və əlavə çəki formasında təzahür edir və bir çox cismi narahatçılıqların mənşəyidir – yuyulub təmizlənməsi baxımından onun tibbi və gigiyenik təsirləri inkaredilməzdir. Buna əsasən, oruc bir çox xəstəliklərin qabağını almaqda və müalicəsində ən mühüm amillərdən biri sayılır.

3. Həcc

Dünya müsəlmanlarının böyük toplantısı İslamın dua xarakterli misilsiz göstərişlərindən biridir. Həcc mərasimi o qədər təsirli, nəfis, qardaşlıqla yoğrulmuş və səmimidir ki, hər kəsi öz təsiri altına salır. Hər il dünyanın dörd tərəfindən milyonlarla müsəlmanın iştirakına tələsdiyi, bütün irq, rəng, dil və millətlərə heç bir fərq qoymadığı, imtiyaz tanımadığı bu ictimai mərasim elə bir formadadır ki, bir tərəfdən insanı zorakılıq və iğtişaşla

yoğrulmuş maddi təbəqələrdən çıxardaraq, səfa dolu mühitə, mənəviyyat və təvazökarlığa çəkir, hissləri daha da canlandırır.

Digər tərəfdən də, həcc, ümümbəşər konfransı ünvanında dünya səviyyəsində bütün müsəlmanların siyasi, iqtisadi və ictimai zəminlərdə həmrəyliyinin daha çox artmasına səbəb ola bilər; İslam ictimaiyyətinin müxtəlif təbəqələri arasında daha da birlik yaradar və fikir mübadiləsini sürətləndirər.

İslamın sair dua və ibadətlərinin təhlili də göstərir ki, onların hər biri iki tərəfli – əxlaqi və ictimai təsirə malikdir. Bu tərtiblə, bəhsin əvvəlində qeyd etdiyimiz “ibadət və duaların faydalı təsirləri bizim özümüzə qayıdır” müddəası bu izahlardan sonra daha da aydınlaşır.

İkinci fəsil

İnsanların qarşılıqlı münasibətləri

Bu fəsildə İslamın ictimai qayda-qanunlarından söz açılacaq. İslam özünəməxsus göstərişləri ilə öz ardıcılılarına necə olmağı, necə yaşamağı və ictimaiyyətdə öz vəzifələrini necə icra etməyi öyrədir. Müsəlmanların yerinə yetirməyə vəzifəli olduqları hüquqlar çox əhatəli və rəngarəngdir; müəllim, ata-ana, dost, qonşu, dini qardaş və ümumi olaraq soydaş hüquqlarından tutmuş heyvan haqları və onların bənzərinədək.

İslam nöqtəyi-nəzərindən insan ictimaiyyətin bir üzvü kimi o qədər əhəmiyyətlidir ki, heç bir şey onun “qan və can”ına bərabər deyil.

Qurani-kərim buyurur:

“...مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا”

“...Hər kəs bir kimsəni öldürməmiş (bununla da özündən qisas alınmağa yer qoymamış) və ya yer üzündə fitnə-fəsad törətməmiş bir şəxsi öldürsə, o, bütün insanları öldürmüş kimi olur. Hər kəs belə bir kimsəni diriltsə (ölümdən qurtarsa), o, bütün insanları diriltmiş kimi olur.”¹

Şübhəsiz ki, fərdlərin bərabərliyini və insan cəmiyyətinin üzvlərini nəzərə alsaq, bir fərdin yoxluğu bütün cəmiyyətdə təsir qoyacaq. Bu surətdə, fərd cəmiyyətlə eynilik təşkil edir.

¹ “Maidə”, surəsi, 32-ci ayə.

İslam Peyğəmbəri (səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) buyurur:

“İmanlı şəxslər bir bədənin üzvləri kimidirlər; onun bir üzvü ağrıdıqda, digər üzvlər də ona görə narahat olur.”

Şair Sədi Şirazi öz məşhur şeirində Peyğəmbərin (səlləllahu əleyhi və əlih və səlləm) hədisindən ilham almışdır:

Bəni-Adəm bir bədənin üzvüdür,

Yaranışı tək gövhərdəndir.

Hansı üzvü dərdə salsə ruzigar,

Digər üzvlər də tutmaz qərar.

Bildiyimiz kimi İslamda irq, dərinin rəngi, coğrafi bölgülər nəzərə alınmamışdır və bütün bəşər mənəvi və ideoloji bərabərlik (Allaha, ilahi peyğəmbərlərə iman və saleh əməllərə riayət) əsasında, yer üzündə vahid ölkə yarada bilərlər. Belə ki, irqi və coğrafi sərhədlər onda olmasın və bütün insanların bir qanunu, bir hökuməti və bir proqramı olsun.

Müsəlmanların digər xalqlarla rəbitəsi

Burada da İslamın ikitərəfli və qarşılıqlı göstərişləri var:

Bir tərəfdən, İslam cəmiyyətinin əsillik və müstəqilliyini qorumaq xüsusunda, müsəlmanların qeyri-islami cəmiyyətlərdə assimilyasiyadan, yaxud həyatlarının müxtəlif sahələrinə başqalarının nüfuzundan saxlamaq üçün ölçü götürür və müsəlmanlara göstəriş verir ki, müsəlman olmayanları özünüə dayaq bilməyin, sirlərinizi onlara deməyin:

“لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةَ مَرْدُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا”

“...Özündən başqasını özünüə sirdaş (dost) tutmayın. Onlar sizin barənizdə fitnə-fəsad törətməkdən əl çəkməzlər...”¹

Həmçinin, sizinlə düşmənçilik edən kəslərlə dostluq planı cızmayın. Əlbəttə, sizə qarşı nəzərləri dəyişsə və düşmənçilikdən əl çəksələr bu hallar istisna olunur.

Qurani-kərim buyurur:

¹ “Ali-İmran” surəsi, 118-ci ayə.

“لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ”

“Allaha və axirət gününə iman gətirən qövmün, Allah və onun Rəsulu ilə düşmənçilik edənlərlə – hətta öz ataları, övladları (oğulları), qardaşları və qohumları olsalar belə – dostluq etdiyini görməzsən.”¹

Digər tərəfdənsə, İslam cəmiyyəti aktiv və dünyamiqyaslı bir qüdrət şəklində yaşayıb qarşılıqlı hörmət və normal şərtlər çərçivəsində başqalarının müsbət cəhətlərindən bəhrə götürmələrindən ötrü bütün kitab əhli (öncəki peyğəmbərlərin ardıcılığı) ilə dinc və sülh şəraitində birgə yaşamağa icazə verir. Hətta, İslam ölkələrində bir azlıq kimi onları himayə edir, cinayətə əl atmadıqları müddətcə, onların hüquqlarına hörmətlə yanaşır.

Fiqh elmində belə azlıqlara “əhli-zimmə” – yəni müttəfiq və həmpeyman – deyilir və özünəməxsus şərt və qanunları vardır ki, kitab-əhli onlara dəqiq riayət etməyə bərludur.

Müsəlmanların ümumi məsləhətinə müvafiq olaraq, başqaları ilə sövdələşə bilərlər, bir şərtlə ki, bu müqavilələr müsəlmanların mənafə, müstəqillik və heysiyyətinə heç bir xələl gətirməsin. Əlbəttə, müqavilə bağladıqları təqdirdə, qarşı tərəfdən müqavilə pozulmadığı müddətcə, öz müqavilələrinə sadıq qalmalıdır.

Əhdə vəfa etmək İslamda ümumi bir hökmdür, müsəlman və qeyri-müsəlmanlar bərasində bərabər icra edilməlidir, qarşı tərəfin sırf müsəlman olmaması bəhanəsilə əhdi pozmaq olmaz.

¹ “Mücadilə” surəsi, 22-ci ayə

İslam və onun ümumi nəzarəti (Yaxşılığa dəvət və pislikdən çəkəndirmək prinsipi)

İslam dinində vacib bir vəzifə kimi hamıya “Haqqa doğru dəvət və fəsadla mübarizə etmək” əmri verilib.

İslam fiqhində bu iki vəzifə “Yaxşılığa dəvət və pislikdən çəkəndirmək” adı ilə tanınır. Bu iki prinsip bütün müsəlmanlardan tələb edir ki, öz ictimai vəziyyətlərinə düzgün və davamlı nəzarət etsinlər; kimsə haqq və ədalət yolundan azdığı təqdirdə, onu doğru yola dəvət etsinlər, qanuna qarşı çıxdığı, günah, yaxud təcavüz etdiyi halda ondan çəkəndirsinlər.

Yaxşılığa dəvət və pislikdən çəkəndirmə məsələsi o qədər önəmlidir ki, İslamın ən mühüm fiqhi prinsiplərindən, yəni “furuid-din”dən sayılmışdır. Qurani-kərim bu barədə buyurur:

“كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ”

“Siz (müsəlmanlar), (Allah tərəfindən dünya) insanlarına zahir olmuş ən xeyirli ümmətsiniz, bəyənilən işə əmr edir və çirkin işdən çəkəndirirsiniz...”¹

“Nə əli, nə dili, nə də qəlbi ilə fəsada qarşı çıxmayan kəs diri görünən ölüdür”².

Bu iki mühüm vəzifəni icra etmək, əslində ictimai həyatın qarşılıqlı hüquq və təsirlərindəndir. Hər bir müsəlmana icazə verir ki, özündə ictimai ruhu tamamilə qorusun, fərdi olma mərhələsini keçərək, cəmiyyətdən başqa bir şey görməsin. Hər fərd özünü cəmiyyətin bütün fərdlərinə qarşı məsuliyyətli bilməli olduğu kimi, cəmiyyət də hər bir fərdin qarşısında özünü məsul görməlidir. Zərurət halında tənqid etməli, ehtiyac vaxtı təkliflər irəli sürməlidir. Xülasə, öz cəmiyyətini qurmaqda – hər baxımdan – payı olmalıdır, çünki ictimai yaşayışda fərdlərin xoşbəxtlik və bədbəxtliyi qarşılıqlıdır, bu səbəbdən bir-birilərinin rəftarına laqeyd qala bilməzlər.

¹ “Ali-İmran” surəsi, 110-cu ayə.

² “Nəhcül-bəlağə”, qısa kəlamlar

Üçüncü fəsil

İslam iqtisadiyyatı

Nəzərə alsaq ki, bir cəmiyyətin səadəti, mənəvi zəfəri sağlam və zəngin iqtisadiyyat olmadan mümkün deyil, İslam da mütərəqqi bir din kimi bu mühüm məsələni öz proqramları siyahısına daxil etmişdir.

İndi də, İslam iqtisadiyyatı qanunları barədə qısa araşdırma aparaq:

1. Zəkat

İslam təbəqə fasilələrini azaltmaqdan ötrü müsəlmanlar arasında zəkat qanunu qəbul etmiş, varlı şəxslərə göstəriş vermişdir ki, öz fərdi sərvət və qazanclarının müəyyən qismini zəkat ünvanında İslam beytül-malına ödəsinlər. Üst-üstə önəmli rəqəmi ifa edən bu sərvət yoxsulluqla mübarizədə, təbəqələr arasındakı fasiləni azaltmaqda, eləcə də tikinti və abadlığın aparılmasında çox təsirli rol oynayır.

İslam rəhbərlərinin sözlərində oxuyuruq ki, zəkatın miqdarı o qədər dəqiq təyin edilib ki, əgər zəkat boynuna gələn hər kəs öz vəzifəsinə əməl edib onu ödəsə, İslam cəmiyyətində yoxsulluğun kökünü birdəfəlik kəsmək olar. Bir çoxları bu həyat xarakterli əmrdən imtina etdiklərinə görə yoxsulluq hələ də mövcuddur. Belə şəxslər uca Allah yanında məsuliyyət daşıyır.

Zəkat üçün müəyyən edilən “səkkiz xərcləmə yerləri” sağlam cəmiyyətdə bu İslam göstərişinin hədəf, əhəmiyyət və rolunu əks etdirir. Qurani-kərim həmin yerləri belə izah edir:

“أَنَّ الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبِهِمْ وَفِي
الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَنَّ السَّبِيلَ”

“Sədəqələr (zəkatlar) Allah tərəfindən müəyyən edilmiş bir fərz (vacib əməl) olaraq ancaq yoxsullara, miskinlərə, zəkatı yığıb paylayanlara, ürəkləri (müsəlmanlığa) isinişib bağlanmaqda olanlara, azad ediləcək kölələrə, həmçinin borclulara, Allah yolunda cihad edənlərə və yolçulara məxsusdur...”¹

Son xərcləmənin – (yəni Allah yolunda xərcləmənin) zəkatın xərcləndiyi səkkiz yerdən biri olduğunu nəzərə alsaq, geniş anlam daşıyır və bütün tikinti işlərinə, mədəniyyət və səhiyyənin genişləndirilməsinə, körpü, yol, xəstəxana və məktəblərin tikilməsinə də şamil olur. Bu İslami verginin mühüm rolu tikinti və abadlıqda gözəl şəkildə məlum olur.

2. Xums

Xums, illik yaşayış xərclərini ayırdıqdan sonra illik gəlirin artığının 20 %-ni ödəmək mənasındadır və möhtac şəxslərin yaşayışının təmini, yoxsulluqla mübarizə, İslam təbliğatlarının genişləndirilməsi və İslam cəmiyyətinin digər maddi-mənəvi ehtiyacların ödənilməsi məqsədilə İslam qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş vergi maddələrindən biridir.

Xums bütün qazanca yox, illik xərcdən artıq qalana aid olur. Deməli, xərci qazancından çox, yaxud bərabər olan kəslərin bu xüsusda heç bir vəzifələri yoxdur. Yalnız qazancı və xərcindən çox olan şəxslər illik gəlirlərinin artığının 20%-ni beytül-mala ödəməlidir. Bu rəqəm, İslam beytül-malı üçün diqqət çəkən rəqəm sayılır; müsəlmanlara bir çox maddi, ictimai və dini problemlərini həll etməyə imkan verir. Əlbəttə, xums iş və ticarətdən gəlirin artığı ilə yekunlaşmır; mädəndən çıxarılan, dalğıcılıqla əldə edilənlərə (suya düşməklə dənizdən çıxarılan qiymətli

¹ “Tövbə” surəsi, 60-cı ayə.

şeylər), torpaq altından çıxan sahibsiz xəzinələrə və döyüş qənimətlərinə də xums vacibdir. Qeyd edilən hallarda xums bütün qazanca aid edilir, yəni təkcə iş xərcləri azaldılır.

İslam fiqhində qeyd və şərh edilən xumsün bölünməsi və dəqiq xərclənmə yerlərinin müəyyən edilməsi bu qısa araşdırmanın öhdəsindən xaricdir.

3. Yardım və infaq

İnfaq – Allah yolunda bəxşiş vacib əməllərdən olmasa da, İslam ona fəvqəladə əhəmiyyət vermiş, Qurani-kərimin bir çox ayəsi bu xüsusda nazil olmuşdur.

Bu müstəhəb yardım və bəxşişlər özü sərvətin ədalətli bölünməsi, yoxsulluqla mübarizə və təbəqələr arasındakı fasilələrin aradan qaldırılması amillərindən biridir. İnfaq və yardım məsələləri şəxslər barəsində olması, yaxud xeyriyyə müəssisəsi kimi fəaliyyət göstərməsi və xeyirxah insanlar tərəfindən xüsusi proqramla həyata keçirilməsi mümkündür. Bu baxımdan aralarında fərq yoxdur, lakin ikinci hal, adətən, daha təsirli və faydalı olacaq.

4. Vəqf və ictimai mülkiyyət

Vəqf İslam dinində: dini məqsədlə və ya xeyriyyə məqsədi ilə dövlətin, yaxud ayrı-ayrı şəxslərin könüllü olaraq bağışladığı daşınar və daşınmaz əmlak.

Sərvətin ədalətli bölgüsü və yoxsulluqla mübarizədə, yaxud sərmayənin mərkəzləşməsində təsirli amillərdən biri də vəqf və ictimai mülkiyyət məsələsidir.

Vəqf iki qismə bölünür: Ümumi və xüsusi vəqf.

Xüsusi vəqfdə hər hansı bir malın mənfəəti müəyyən şəxslərə aid edilir (Məsələn, vəqf edənin övladları kimi). Amma vəqfin əksər komponentlərini təşkil edən ümumi vəqfdə – vəqf edilən şeyin özü ümumi cəmiyyətə, yaxud onun böyük bir hissəsinə aid edilir və ictimai mülkiyyətin tərkib hissəsinə çevrilir.

İslamın vəqfə təşviqi və böyük rəhbərlərin ona əməl etməsi, əmlakın nəzərə çarpan hissəsinin xüsusiyyətdən çıxaraq, ümumiləşməsinə və nəticədə cəmiyyətin böyük bir hissəsinin istifadəsinə verilməsinə səbəb olmuşdur ki, ədalətli sərvət bölgüsündə bunun özü növbəti bir addım sayılır.

5. İslamda mülkiyyət

İslam baxımından həqiqi və mütləq mülkiyyət Allaha məxsusdur. Onun bu varlıq aləmində hər şeyə və hər varlığa nisbətdə mülkiyyəti müqavilə, qanun və şəriət əsasında deyil, həqiqidir və təkvinə xarakter daşıyır. Səbəbisə, onun hər şeyin Yarıdanı, idarəedicisi və tədbir tökəni olmasıdır.

“لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ”

“Göylərdə və yerdə nə varsa, onun mülküdür.”¹

Deməli, başqalarının mülkiyyəti Allahın izni, fərmanı və qəbul etdiyi qanunlar əsasında olmalıdır.

6. Şəxsi mülkiyyət və iş

İslam şəxsi mülkiyyəti möhtərəm sayaraq, hər kəsi öz əlinin zəhmətinin maliki bilir və işləməyi mülkiyyətin təməli kimi tanıyır. Bu, İslamın imzaladığı təbii bir qanundur. Ona görə ki, hər kəs özünün və gücünün təbii malikidir. Hər kəsin əlinin zəhməti və qazancı, əslində varlıq gücünün şəffaf göstəricisi hesab olunur. Deməli, insan özü və gücünün maliki olduğu kimi, işi və əlinin zəhmətinin də sahibidir.

7. “Ehya” (abadlaşdırmaq) və “Hiyazət” (ələ keçirmək)

Yararsız torpaqları dirildən (abadlaşdıran) kəs ona sahib olur. İslam peyğəmbəri ^(səlləllahu əleyhi və alihi və səlləm) bu barədə buyurur:

“مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَوَاتًا فَهِيَ لَهُ”

¹ “Bəqərə” surəsi, 255-ci ayə.

“Ölü torpaq və ərazilər, onu dirildənindir.”¹

“Hiyazət” (başqalarından öncə təbii sərvət və sahibsiz əraziləri əldə etmək), mülkiyyətin digər səbəblərindən biridir. İslam fiqhində bu, “Mən hazə məlikə” – “Hiyazət edən kəs malikdir!” – ünvanında qeyd edilmişdir.

“Ehya” (abadlaşdırmaq) və “Hiyazət”in (ələ keçirmək) iki növ iş və peşə olduğunu nəzərə alsaq, sərvətin yaranmasında işin gerçəkliyi aydın olur. Əlbəttə, İslam hökuməti bir qrup şəxsi yararsız torpaqların abadlaşdırılması və təbii sərvətlərin əldə edilməsilə vəzifələndirib hasil və məhsulunu ümumi istifadəyə verə bilər.

İslam fəhlənin (işçinin) haqqına xüsusi dəyər verir. İslami hədislərə əsasən, bağışlanmayan günlərdən biri də fəhlənin haqqını kəsməkdir.

Peyğəmbərdən (sallallahu əleyhi və alihi və səlləm) nəql olunan məşhur bir hədisdə deyilir ki, Həzrət çox işləməkdən əlləri şişmiş (qabar bağlamış) bir fəhlənin əlini qaldıraraq, başqalarına göstərdi və buyurdu:

“Bu, Allah və Peyğəmbərinin (sallallahu əleyhi və alihi və səlləm) sevdiyi əldir”.

8. Mal və pulun dövriyyəsi

İslam dini durğun, istifadəsiz və dövriyyədən kənar sərvətlərə xüsusi vergi təyin etmişdir (üstündən bir il ötmüş qızıl və gümüş sikkənin zəkəti kimi). Bu yolla sərvətin dövriyyəsinə həvəsləndirmişdir. Quran ayələrində də, sərvət toplayanlar, sərvətini donduranlar və başqalarının istifadəsindən məhrum edənlər ciddi qınanmışdır. Bundan əlavə, İslam hədislərində ticarət, əkinçilik, heyvandarlıq və sənayeyə təşviq edilir. Mötəbər hədis kitablarında hər birinin barəsində çoxlu hədislər gözə dəyməkdədir və onlardan məlum olur ki, İslamın məqsədi, Allah bəndələrinin ümumi mənafeyi uğrunda cəmiyyətin insan qüvvəsi və maliyyə kapitalının daha da hərəkətliyidir.

¹ “Vəsailuş-şiə”, c. 17, səh. 327

9. Sələm

İstehsalın təməllərini möhkəmlətmək üçün İslamda sələmçilik qəti qadağan olunmuşdur ki, kimsə iş və hasilatsız, təkcə pulun qazancı ilə öz həyatını sürdürməsin.

Bundan ötəsi, sərvət balansının pozulması və varlı-yoxsul təbəqələri arasında fasilənin genişlənməsində sələmçilik təsirli amildir. Belə ki, sələmçilik bir tərəfdən varlıların sərvətini qeyri-təbii tərzdə sürətlə artırır, digər tərəfdən aşağı təbəqəni hər keçən gün daha da zəiflədərək, son nəfəslərini onlardan alır.

Sələmçilik İslamda böyük günahlardandır; heç kəs sələmçiliklə əldə etdiyi pulun qazancına sahib ola bilməz. Faiz alındığı təqdirdə onu geri qaytarmalıdır.

Sələmin növləri

İslam qanunlarına əsasən, sələm iki qismə bölünür və hər iki qisim haramdır:

1. Borcda sələm: Birinə borc verib, borcludan geri alarkən az və çoxluğundan, eyni və ya fərqli cinsdən asılı olmayaraq, üstündə əlavə bir şey ödəməsini şərt qoymaqdır. Əgər borc verən şərt qoymayıb, heç bir şey tələb etməsə, digər tərəfdən borclu etik normaları nəzərə alıb üstündə bir şey ödəsə eybi yoxdur.

2. Ticarətdə sələm: Biri digərindən artıq olmaqla, eyni cinsli iki şeyin ticarətidir. Məsələn, birinci sort 10 kq buğdanı 12 kq buğdaya (adi sort olsa belə) alıb-satmaqdır. Bu növ sələmin İslam fiqhində bir sıra şərtləri vardır.

10. Borc “Qərzül-həsənə”

Qərzül-həsənə, yaxud faizsiz borc (kredit) İslam qanunlarında çoxlu təkid edilən mövzulardandır.

Hətta bəzi islami hədislərdə onun savabı sədəqənin (Allah yolunda qarşılıqsız yardım) savabından artıq olduğu qeyd edilmişdir. Bəlkə də səbəbi əksər borc alanların borca ehtiyac duymalarına rəğmən, bəxşiş və yardımını qəbul etməyən və bunu şəxsi heysiyyət və şərəfinə zidd bilən abırlı şəxslər olmasıdır.

Bundan fərqli olaraq, sədəqə və əvəzsiz yardımları qəbul edənlər, adətən, bu halda deyillər.

Eyni halda İslam borc verənlərin hüquqlarını qorumaq üçün, borc qarşılığında sənəd və ya girov almağa icazə verir. Borclu borcunu ödəməkdən imtina etdiyi zaman onun bərabərini həmin girovdan (sənəddən) götürərək, qalanını sahibinə qaytarır.

Faizsiz borclar – “qərzül-həsənə” 100% humanist və etik olmasından əlavə, məhəbbət və dostluğun cəlbində, adətən, “az qazanlı” və “çox qazanlı” insanlar arasında yaranan kin-küdurətin aradan qaldırılmasında dərin təsirə malikdir. Bu, varlı şəxslərin başqalarına göstərə biləcəkləri ən sadə xidmətdir.

Dördüncü fəsil

İslamda cihad və müdafiə sistemi

İslam hökmlərində cihad mövzusu xüsusi yer tutur. Həqiqətən də, cahanşümul risaləti olan sabit və mütərəqqi bir din belə bir göstərişsiz naqisdir.

İslam qanunlarının mətnində yer alan cihad mövzusu, az məlumatlı şəxslərin yanlış təfsir və izahı nəticəsində, müxalifləri danışıqlara vadar edərək, İslamın qılınc və zorakılıq dini olması bəhanəsini əllərinə vermişdir. İş o yerə çatıb ki, Mc Donald kimi məşhur yazarlar öz ensiklopediyalarında belə qeyd edirlər:

“İslamın qılınc və zor gücünə yayılması hər bir müsəlmanın mühüm dini vaciblərindəndir”¹.

Bir halda ki, İslam cihadının mahiyyət və hədəfləri aydın olduğdan sonra bu söz-söhbətlər sonlanmaqla yanaşı, həm də müxtəlif sahələrdə, insan cəmiyyətini idarə etmədə İslam təlimlərinin dərinlik, orijinallıq, potensial və dinamikliyi daha da aydınlaşacaq. Bu həqiqətin isbatı üçün diqqətinizi aşağıdakı bəhslərə yönəldirik:

Sülhsevərlik təfəkkürü təhmil edilmiş (yəni müdafiə xarakterli) müharibələrə qarşı deyil

Leksik baxımdan hər növ “cəhd və çalışma” cihad adlanır. İslam qaynaqlarında da, sayılı yerdə cihad, ilahi və insani məqsədlərin həyata keçirilməsi istiqamətində hər növ zehni, fiziki, maddi və əxlaqi çalışqanlıq mənasında işlənmişdir.

¹ “Ruhud-din əl-İslami”, səh. 376

Xüsusi və fiqhi termin olaraq cihadın mənası, “haqq dinin qorunması və tərəqqəsi uğrunda hərbi və silahlı cəhddir.” İndi bu hərbi və silahlı savaşı və təlaşın harada keçərliliyinə baxmaq lazımdır. Haqq və ədalət dininin yayılması ilə şəxsi mənafeyini təhlükədə görüb, dinin məhvi üçün ayağa qalxan və qoşun təşkil edən qeyri-sağlam ünsürlərlə müharibə qaçılmazdır.

Belə ünsürlər dünyada mövcud olduqca, haqq və ədalət tərəfdarlarının özləri və hədəflərini müdafiədən ötrü, onlarla mübarizə aparmaqdan başqa çıxış yolları yoxdur.

Əslində, müharibə parazit ünsürlər tərəfindən Allaha ibadət və ictimai ədalət tərəfdarı olan sistemlərə təhmil edilən (yük-lənən) qaçılmaz bir reallıqdır, nəinki onlar özü müharibə arzusunda olsunlar. Cəhalət dövrünə aid müxalif ünsürlərin və inadkar düşmənlərin varlığından dolayı, İslam da bu mövzudan kə-narda qala bilməzdi.

Bununla yanaşı, zülm, təcavüz, hücum, təxribat və əziyyə-tə əl atanlara qarşı sülhsevərlik ruhu və zorakılıqdan yararlan-mamaq Qurani-kərimin ayələrində kifayət qədər aşkardır:

“لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ أِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ * إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ أَخْرَاجِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَمَنْ يُبَلِّغُهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ”

*“Allah, din yolunda sizinlə vuruşmayan və sizi yurdu-nuzdan çıxartmayan kimsələrə yaxşılıq etməyi və onlarla ədəb-lə rəftar etməyi sizə qadağan etməz. Allah ədalətli olanları se-vər! Allah sizə ancaq sizinlə din uğrunda vuruşan, sizi yurdu-nuzdan çıxaran və çıxartmağa kömək edən kimsələrlə dostluq etməyinizi qadağan edər. Onlarla dostluq edənlər əsl zalımlar-dır!”*¹

¹ “Mumtəhənə” surəsi, 8 və 9-cu ayələr.

Digər yerdə birbaşa göstəriş verir ki, düşmən silahı yerə qoyduğu, sülhə gəlidiyi və əziyyətdən çəkindiysi təqdirdə, onlara toxunmaq haqqınız yoxdur:

“فَإِذَا عَزَلْتَ أُولَئِكَ فَلَئِمَّا تَلَوُكُمُ وَأَقْوَامَ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا”

“Əgər sizdən uzaqlaşılıb, sizinlə mübarizəyə qalxmasalar və sizə sülh təklif etsələr, Allah sizə icazə vermir ki, onlara toxunasınız”¹.

Digər bir ayədə İslam peyğəmbərinə ^(səlləllahu əleyhi və alicəli və səlləm) göstəriş verir:

“وَإِذَا جُنِحُوا لِلْسَّلَامِ فَاجْتَنِبْ لَهَا”

“Əgər düşmən sülhə meyil göstərsə, sən də sülh qapısından gir”².

Bəlkə də, az din tapılar ki, fundamental bir prinsip kimi sülhə belə açıq-aşkar meyil sərgiləsin. Lakin sülhsevərlik belə də şərh olunmamalıdır ki, müsəlmanlara əziyyət edən, problem yaradan parazit amillər və dünya əhalisi kütlələrini bütpərəstlik və müstəmləkəçilikdə batıb qalmasına çalışan qüvvələr qarşısında susmağa, yaxud düşmənin ölkəsinə hücumu zamanı reaksiya verməmələrinə icazə verilir.

Allah yolunda cihad və onun hədəfləri

İslami qaynaqlarda, adətən, cihad “Allah yolunda” kəlməsilə yanaşı gəlmişdir və birgə mənası “Allah yolunda cihaddır”. Bu səbəbdən nəfsani istəklər, qüdrət dairəsini genişləndirmək, istismar, döyüş qəniməti əldə etməyə və buna bənzər hədəflərə xatir ola bilməz; yalnız Allah və ilahi hədəflər uğrunda, hər növ şəxsi və maddi məqsəddən, eqoistlikdən uzaq olmalıdır. İslam cihadının hədəflərini üst-üstə bir neçə mövzuda xülasə etmək olar. Həmin hədəflər sayəsində, müxaliflərin iradlarına da cavab verilmiş olacaq:

¹ “Nisa” surəsi, 90-cı ayə

² “Ənfal” surəsi, 61-ci ayə

1. Haqq dinin müdafiəsi və onun mövcudluğu

Allahpərəstlik sistemi, haqq və ədalət dininin mövcudluğunu qorumaq, eləcə də original və həqiqi iftixarların hifzi məsələsi İslam cihadının ən bariz hədəfidir. Peyğəmbər ^(sallallahu əleyhi və səllim) dövrünün əksər “qəzəvat”¹ı həmin hədəfə qayıdır. Qurani-kərim açıq-aşkar buyurur:

“أَذْرَ الَّذِينَ يُتْلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ * الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَدَمَّتْ صَوَامِعُ بَيْعٍ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدٌ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا”

“Zülmə məruz qaldıqlarına görə vuruşanlara izin verilmişdir. Allah onlara kömək etməyə, əlbəttə, qadirdir. O kəslər ki, haqsız yerə, ancaq “Rəbbimiz Allahdır” – dediklərinə görə yurdlarından (Məkkədən) çıxarıldılar. Əgər Allah insanların bir qismini digər qismi ilə dəf etməsəydi, sözsüz ki, içərisində Allahın adı çox zikir olunan monastrlar, kilsələr, məbədlər və məscidlər dağılıb gedərdi”².

Bu tərtiblə, İslam toplumunun milli hakimiyyəti və onun suverenliyi düşmən təhlükəsi ilə üzləşdikdə, müsəlmanlar mübarizəyə qalxıb, son nəfəslərinədək onu müdafiə etməyə borcludurlar.

Maraqlısı budur ki, bu ayədə bütün ibadət məkanlarının müdafiəsinə eyni münasibət bildirilmişdir. Bu özü həqiqi İslamın sülhsevərlik ruhunun növbəti nişanəsidir. Lakin diqqətdən yayınmamalıdır ki, İslam büt-pərəstlik və büt-xanaya qarşı əsla belə bir münasibət bəsləməmişdir; nə büt-pərəstliyi bir din, nə də büt-xanayı ibadət ocağı bilir, əksinə onu hər bir surətdə islahı zəruri olan bir xurafat, azğınlıq, alçaq fikirlilik və ya ictimai xəstə-

¹ Peyğəmbərin ^(sallallahu əleyhi və səllim) şəxsən sərkərdəliyini öhdəsinə götürdüyü döyüşlər.

² “Həcc” surəsi, 39 və 40-cı ayələr

lik sayır. Buna görə də, büt və bütxanaları dağıtmaq icazəsi vermişdir.

2. Narahat edib əziyyət verən qüvvələrlə mübarizə

Səmavi və müqəddəs bir dinin yeni bir ideologiya kimi təbliğ azadlığına sahib olmaq, təbii surətdə ümumi təfəkkürü aydınlatmaqla, yayılmaq haqqı vardır. İndi, əgər bütperəstlər kimi müəyyən amillərin qeyri-qanuni mənfəətləri təhlükəyə düşərsə, belə bir dəvətin qarşısını almaq məqsədilə hərəkətə keçib xalqı nadanlıqda saxlamağa çalışarlarsa və bu problemin həlli istiqamətində heç bir sülh xarakterli yol tutmaq mümkün olmazsa, İslam bu amillərlə qarşıdurmağa icazə verir. İslam döyüş və müharibələrinin bir qismi elə bu qəbildəndir.

Keçən ayənin şərhində bu qismə işarə edilmişdir. Bu mövzu (təbliğ azadlığından istifadə və haqq dinin məntiqli yayılması) İslam cihadının digər hədəflərindən biridir.

3. Zülm və fəsadla mübarizə

Sülhə aparan yollar bağlandığı surətdə, İslamın zülm və fəsadla barışmaz düşmənçiliyi səbəb oldu ki, zülm və zorakılığa son qoymaq üçün cihad etsin; zəif və pənahı olmayan fərdləri Məkkə sələmçiləri kimi zalımların çəngindən alsın. Bir sıra İslam döyüşləri də bu hədəfi təqib edirdi.

Qurani-kərim buyurur:

“وَمَا لَكُمْ لَاتَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ اهْلِهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا”

“Sizə nə olub ki, Allah yolunda: “Ey Rəbbimiz, bizi əhalisi zalım olan bu şəhərdən kənara çıxart, bizə öz tərəfindən

mühafizəçi göndər, yardımçı yolla” – deyə dua edən aciz kişilər, qadınlar və uşaqlar uğrunda vuruşmursunuz?”¹

Cihada hazırlıq

Nə qədər ki, dünya əhalisi ağıl və etiqad prinsiplərinə təslim olmayıb, zor və güc dünya beynəlxalq əlaqələrinə hakim kəsilib və İslam ictimaiyyətinin yağılardan hücumuna məruz qalması ehtimalı var, İslam dini müsəlmanlara özlərini müdafiədən ötrü tam hazır olmalarını əmr edir. Öncədən də xətilətdi q ki, Quran bu bərədə birbaşa göstəriş verir və bir qısa cümlədə bütün lazım mətləbləri bəyan etmişdir:

“وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ”

“Düşmən hücumlarına qarşı bacardığımız qədər güc və qüvvə hazırlayın...”²

Silah-sursat əldə etmə istiqamətində çəkilən xərclərin birmənalı olaraq, ən pis və faydasız xərclər olmasına baxmayaraq, İslam zəruri halda və təhlükədə, onu lazımlı bilməklə yanaşı, “mülki-cihad” adlandırmışdır.

Lakin bütün bunlarla yanaşı, yalnız hərbi bacarıq və silah-sursatı artırmaqla, dünyadakı təcavüz və müharibəni məhv etmək mümkün deyil, əksinə bu iş özü-özülüyündə təhlükəsizlik tədbiri və qaçılmaz bir variant olsa da, digər tərəfdən müharibənin baş verməsi ehtimalını artırır. Odur ki, daimi sülhə nail olmaq üçün başlıca yol kimi iman və əxlaq gücünü artırmağı təklif edir:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً”

“Ey iman gətirənlər, hamılıqla sülhə gəlin”³

¹ “Nisa” surəsi, 75-ci ayə

² “Ənfal” surəsi, 60-cı ayə.

³ “Bəqərə” surəsi, 208-ci ayə

Əmniyyət və sülh nemətindən yararlanmanın şərti, hər kəsin əmniyyət məntəqəsinə – iman, Allaha ibadət və haqqsevərliyə – girişidir. Yalnız bu məntəqədədir ki, hamı bir-birinə qarşı gəzür ilə baxır, hər kəsin tək Allahı var və hamılıqla onun sevgi və hörmətinə layıqdirlər. Bu məkanda hamı başqasının mənfəətini öz mənfəəti kimi saymalı, özünə layiq bildiyini başqasına da layiq bilməlidir, eləcə də nifrət etdiyi şeyi başqalarına da arzulamamalıdır. Artıq burada Allah və onun yolunda güzəşt və fədakarlıq xüsusi parlaqlıq qazanmaqla bərabər insanlığın ən bariz xüsusiyyəti hesab olunur.

Düşmən qarşısında humanist prinsiplərə riayət

“Düşmən” kəlməsi hər növ zorakılıq və qeyri-humanist rəftarlar üçün bir çox insanlara sərbəstlik verdiyi halda, İslam öz təkidlili və izahlı göstərişi ilə bu işdə bir tərəddüd yeri qoymamışdır. Düşmənlə toqquşma da, humanist prinsiplərin hüdudlarından kənara çıxmamalıdır. Düşmən qarşısında belə, bu qanun və hüdudları aşmaq ilahi hüdudlara təcavüz hesab olunur.

Əsgər və mücahidlər meydana hərəkət etdikləri zaman Peyğəmbərin (sallallahu əleyhi və səlləm) onlara göstərişlərinə diqqət İslamın sülhsevərliyini, humanist görüşünün dərinliyini bu xüsusda müəyyənləşdirir:

Allahın adı ilə hərəkət edin, Allahdan yardım diləyin, onun üçün və göndərdiyi dinə uyğun döyüşün!

Ey camaat, hiylə və yalan işlətməyin, qənimətdə xəyanət etməyin, düşməni öldürdükdən sonra “muslə” etməyin (cəhalət dövründəki kimi bədən üzvlərini kəsməyin).

Qoca, uşaq və qadınlara əzab-əziyyət verməyin.

Mağara və monastrdakı rahib və abidlərə təzyiq göstərməyin.

Ağacları lüzum və ehtiyac olmadıqca, əsla kəsməyin.

Düşmən bağlarını yandırmayın, su altında qoymayın.

Meyvəli ağacları məhv etməyin, düşmən tarlalarını yandırmayın.

Faydalı heyvanları, öz güclənməyiniz istisna olmaqla, öldürməyin.

Düşmən sularını əsla zəhərləməyin.

Hiylədən (və gecə həmləsindən) çəkinin...

Bu tərtiblə, xırda döyüslərdə gecə hücumu, heyvanları, tarlaları və bağları odlamaq və yandırmaq, sivil vətəndaşları öldürmək və incitmək kimi hər növ qeyri-humanist döyüş vasitələrindən istifadəni qadağan etmişdir.

İslamın müharibə qanunlarında, bir neçə yerdə bu əmr “İlk oxu siz atmayın və ilk həmləni siz etməyin!” – gözə dəyir. Bu mənada ki, hücumə məruz qalmadıqca, siz döyüşü başlatıb hücumə keçməyin; döyüş hücum xarakterli deyil, müdafiə xarakterli olmalıdır.

Həmçinin, Əmirəl-möminin Əli ^(*əleyhis-səlam*) da belə əmr verirdi:

“Çalışın, döyüşü zöhrdən öncə başlatmayın! Mütləq zöhrdən sonraya saxlayın ki, gecə düşməsinə çox fasilə qalmasın, (adətən, döyüş alovunun sönməsinə səbəb olurdu); az qan tökülsün”.

Müharibə əsirləri ilə rəftar tərzi və İslam rəhbərlərinin onlarla xoşluq və yaxşıqla davranmaq barədə sifarişləri, – üstəlik öz yediklərindən onlara da verir, öz içdiklərindən onlara da içirdirdilər – düşmənlə rəftarda belə humanist prinsiplərə riayətin vacibliyinin digər göstəricisidir.

Beşinci fəsil

İslamda hakimlik, məhkəmə və cəza qanunları

Doğrudur ki, hər hansı bir cəmiyyətdə düzgün tərbiyə, iman ruhu və əxlaq prinsiplərinin yaşaması bir çox zorakılıq və çaxnaşmanın qarşısını alır, amma bununla belə, güclü və ədalətli məhkəmə sistemi olmadan ictimai ədaləti bərpa etmək və onu insan cəmiyyətlərində möhkəmlətmək qeyri-mümkündür. Səbəbi isə, hər bir mühitdə problemlə, cinayətkar şəxslərin mövcudluğudur; pisləkləri o dərəcədədir ki, iman və əxlaqın güclü şüası təklidə onların zülmət ruhunu, düşüncələrini işıqlandıрмаğa yetmir və ədalətli, güclü məhkəmə sistemindən başqa bir şeyin qarşısında boyun əymirlər.

Bu əsasla, İslam, özünün ictimai ədalət proqramını həyata keçirməkdən ötrü, təkcə əxlaqi tövsiyə və mənəvi tərbiyələrlə kifayətlənməmiş, bütün göstərişlərinin ardınca, güclü məhkəmə qurumlarını proqnozlaşdırmışdır.

Hər şeydən öncə hakimin – qazinin şəxsiyyəti xüsusunda iki mövzuya önəm vermişdir: Biri elm, bilik və ilahi hökmlərin bütün rəmzlərini, xırdalıqlarını bilmək, digəri isə ədalət, düzlük və əmanətdir.

Məhkəmə qarşısında bütün təbəqələrin tam bərabərlik məsələsinə o qədər diqqət etmişdir ki, hakimə danışarkən, adi iltifat edərkən, dava tərəflərinə baxarkən, həmçinin onların oturub və ya durduğunda belə ədalət və müsavata riayət etməsini tövsiyə edir. Dava tərəfləri kimliyindən, ictimai mövqeyindən asılı olmayaraq, kiçik imtiyaz və fərqləri belə nəzərə alınmadan məhkəmə qarşısında durmalıdırlar.

İslam rəhbərlərinin kəlamlarında hökm çıxarmaq, ağır məsuliyyətli və təhlükəli, eyni zamanda önəmli bir iş kimi təqdim edilmişdir. Ona görə ki, hakimin ən kiçik xətası, tərəflərdən birinə xüsusi təmayülü onun ədalət məqamından düşməsi, hakimlik və məhkəmə səlahiyyətlərini itirməsi üçün yetərlidir.

Həzrət Rəsul ^(səlləlləhu əleyhi və əlihivə və səlləmi) buyurur:

“Qazinin (hakimin) dili iki alov şölələri arasında yer almışdır!”.

Yəni hər hansı bir səmtə meyil etdiyi zaman dərhal yanaacaq!

İslamda rüşvət almaq, haqqı rüşvət verənin lehinə dəyişdirmək böyük günahlardan biridir:

“الراشع والمرشع والماشع بينهما النار”

“Rüşvət verən, rüşvət alan və bunlar arasında vasitəçilik edən od içindədir!”

İslamın məhkəmə qanunları çox dəqiq və geniş yayılmışdır. Belə ki, müasir dünyanın yayılmış məhkəmə qanunları arasında xüsusi parlaqlıq və orijinallığa malikdir.

İslamın fiqh kitabları arasında İslam məhkəməsi qanunlarının bütün külliyyat və təfərrüatını, o cümlədən hakimin şərtləri, şahidlərin şərtləri, məhkəmə prosesini başlatma tərzini, iddiaçı tərəflərin istinad edə biləcəyi sübutlar və bu kimi digər qaydaları izahlı şəkildə araşdıran “Kitabul-qəza” adlı xüsusi bir kitab vardır. Bu göstərişlərin az bir hissəsilə tanış olmaq, həmçinin İslamın möhtərəm hakim məqamına verdiyi əhəmiyyəti anlamaq üçün Əmirəl-möminin Əlinin ^(əleyhis-səlam) Misirin valisi və məşhur sərkərdə Malik Əştərə yazdığı fərmanın bir neçə bəndinə diqqət etməyimiz kifayətdir: Xalq arasında hakim məqamına və məhkəmə səlahiyyətlərinə elə birini təyin et ki:

Elm, təqva və dəyərlər baxımından hamıdan üstün olsun.

İşlərin sıxlığı, müxtəlif məsələlərin hücumu onu çıxılmaz vəziyyətə salmasın.

İddiaçı və şikayətçilərin təkrar müraciətləri onu narahat və hövsələsiz etməsin.

Səhvə yol verdiyi təqdirdə, öz səhvində israr etməsin və haqqa qayıtdığından dolayı, narahat olmasın.

Tamahkar olmasın.

Səthi nəzərlər, ibtidai məlumatlar onu işlərində diqqət və təhlildən saxlamasın.

Şübhəli məqamlarda hamıdan daha ehtiyatlı, dəlilə istinadda hamıdan daha çalışqan, şikayətçilərin, iddia tərəflərinin təkrar müraciətlərində hamısında daha hövsələli, həqiqətləri kəşf etmədə hamıdan daha səbirli və haqq aşkar olduğdan sonra hökm verərkən hökmündə hamıdan daha qəti və kəskin olmalıdır.

Yaltaqların tərif və yaltaqlıqları onu aldatmamalı, haqq yoldan azdırmamalıdır”.

Sonra hakimə heç bir bəhanə yeri qalmasın, sərvətlilər ona nüfuz etməsin deyə, başqa iki fərman verir və o fərmanda qeyd edir:

“(“Beytül-maldan” o qədər sərvət ixtiyarında qoy ki, yaşayışı tam təmin olsun, xalqa ehtiyac hiss etməsin. Onu özünə bütün yaxınlarından, dostlarından daha yaxın et ki, sənin yaxınlarının ona nüfuz etmək tamahına düşməsinlər”¹.

Cəza qanunları

Cinayətkarlar üçün nəzərdə tutulan cəzalar ədalətli olmaqla yanaşı, gələcəyə nəzərən təqsirli şəxsə, yaxud digərlərində “qarşısınıalma” təsirinə malik olmalıdır. Eyni halda, peşman olan aldanmış şəxslərin üzünə – cəzanın yüngülləşməsi mümkün olduğu təqdirdə – yolu bağlamamalıdır.

İslamın cəza qanunlarında bu üç cəhətə diqqət olunmuşdur: Misal üçün, “qəsdən birini öldürmək” xüsusunda qisası əsas

¹ “Nəhcül-bəlağə”, 53-cü məktub. Malik Əştərə fərmanı

prinsip kimi tanıtdığı və “وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ”; “Qisas sizin həyat və ictimai əmniyyətinizin əsasıdır”¹ – buyurduğu halda, bir sıra məqamlarda, əməllərin cəzası ismətə ziddir kimi yerdə, məhkəmədə hökm verilməmiş cinayətkar əmələndən peşman olsa və qarşılığını ödəmək istəsə, onu əfvinə şamil etmişdir.

Digər mövzu, İslam göstərişləri ilk növbədə bütün güclərini bir məsələdə mərkəzləşdirir; cəmiyyətdə cinayətin baş verməməsi, fərdlərin əxlaqi yöndə tərbiyəsi üçün onların diqqətini Allaha, mənəviyyata və ya qiyamət əzablarından qorxmağa, ya da yaxşılar üçün nəzərdə tutulmuş mükafatlara təşviqə yönəltmək istiqamətində bütün mümkün tədbirlərin səfərbərliyidir.

Lakin bununla yanaşı, əgər bütün bu səylərə rəğmən, yenə də cinayət baş verərsə, duyğu və emosiyalarına aldanan şəxslərə, misal üçün, qəsdən adam öldürən qatil edam edilərkən, yaxud digər cəzaların icrasında cinayətkar və zalımlar haqqında tərəddüd edən və praktiki olaraq cinayət və cinayətkarın hifzini cəmiyyətin hifzindən üstün tutanlara, qarşıdır.

Təcrübələr də göstərir ki, cinayətkarların ağır cinayətlərini unutmaq, ictimaiyyətdə fəsadın yayılmasına, təhlükəsizliyin pozulmasına yol açır.

Bəzilərinin İslam cəza qanunlarının bir hissəsinə irad tutması, kəskin qiymətləndirməsi mümkündür, halbuki əsla belə deyil, ona görə ki:

Birincisi, əməlin şiddəti təkcə həyati əhəmiyyəti olan yerdə, həmçinin bir millətin əxlaqi və ictimai əmniyyəti təhlükə qarşısında qalan məqamlardadır. Bütün dünya qanunlarında bunun bənzəri var. Amma bəzi cəmiyyətlərin iffətsizlik və pozğunçuluqla mübarizə kimi məsələləri həyat əhəmiyyətli məsələlərdən saymaması, digər mövzuları onun yerinə qoyması mümkündür. Həqiqətdə isə İslam qanunları özünəməxsus təhlili ilə bu məsələləri həyat xarakterli mövzulardan hesab edir.

¹ “Bəqərə” surəsi, 179-cu ayə

İkincisi, bəzi cəzalar kəskin nəzərə çarpsa da, bu cinayətlərin isbatını elə çətin və şərtlərini o qədər çox qoymuşdur ki, belə cinayət asanlıqla sabit olmur. Hətta mümkündür ki, bütün il boyu, bir və ya bir neçə şəxs həmin cəzaya aid olsun. Deməli, özünəməxsus tərbiyəvi təsirindən başqa, hər bir cinayətkarda cəzaya qarşı qorxu yaradır. Eyni halda, cinayətkarlar barəsində icra ediləcək belə cəzalar praktiki olaraq nadirdir.

Üçüncüsü, belə məqamlara çox diqqət etmək lazımdır ki, İslam qanunları insan hüquqları və əlaqələrinin qorunması və cinayətin, təcavüzün qarşısının alınmasını güdən bir-birinə bağlı vahid məcmudur. Onun son və tam təsiri hamısı birlikdə tətbiq edildiyi haldadır, yəni ilk növbədə mühit hazırlanmalı, sonra İslamın tərbiyə və ictimai rifah göstərişləri elə icra edilməlidir ki, praktiki olaraq cəza tətbiqi çox aşağı düşsün, nəticədə cinayətin sayı azalsın. Ona görə ki, bir çox cinayətlər düzgün olmayan tərbiyənin, yaxud maddi və ictimai məhrumiyyətlərin nəticəsidir, bunlar aradan qaldırıldığı təqdirdə, belə cinayətlərə də zəmin yaranmayacaq. Qeyd edilən mühitdə cəzaya məhkum olanların sayı azalacaq və bu məsələ ilə ilk qarşılaşanların, cinayətkarların say çoxluğundan yaranan dəhşəti aradan gedəcəkdir.

Əlbəttə, sözün mənası bu deyil ki, İslam proqramlarının bir qismi tərbiyə sahəsində və ya yoxsulluqla mübarizədə icra olunmazsa, qalanlarını da boşlamaq lazımdır. Əksinə məqsədimiz, bu proqramlar bir-birinə bağlılığı olduğu üçün hamısı birgə icra edildiyi təqdirdə, daha müsbət nəticə verəcəyini dilə gətirməkdir.

SON

Mündəricat

Ön söz.....	5
BİRİNCİ HİSSƏ.....	8
DİN	8
Birinci fəsil	9
Dinin insan həyatındakı rolu	9
İkinci fəsil.....	15
Din və dindarlıq hissəsinin kökləri.....	15
Son əsrlərdə dinə mürtəcə baxış	16
Din, fəlsəfi məktəblər müqabilində	18
Din və fərdi azadlıqlar	19
İKİNCİ HİSSƏ	22
İSLAMIN ƏQİDƏ ƏSASLARI (ÜSULİDDİN)	22
Birinci fəsil.....	23
Allahı tanıma	23
Giriş	23
Allahı tanımanın yolları.....	23
İkinci fəsil:.....	34
Qiyamət və məad	34
Elmi qanunlar və Qiyamət	35
Qiyamətə inam və insanın tərbiyəsi	36
Ruhun müstəqilliyi və əbədiliyi.....	37
Üçüncü fəsil.....	39
Nübüvvət – Peyğəmbərlik	39
Peyğəmbərlik.....	39
Peyğəmbərlərin məsumluğu.....	39
Peyğəmbərlərin hədəfi	40
Peyğəmbərliyin isbatı	40
Quranın təhrif olunmaması	42
İslam dəvətinin mahiyyəti	43
İslam sonuncu səmavi dindir	44
Həzrət Rəsulullahın <small>(səlləllahu əleyhi və alihi və səlləm)</small> cənabları.....	46
İmamın vəzifələri.....	48
ÜÇÜNCÜ HİSSƏ	50

İSLAM QAYDA-QANUNLARI	50
Birinci fəsil	51
İbadət və dualar	51
İkinci fəsil.....	55
İnsanların qarşılıqlı münasibətləri	55
Müsəlmanların digər xalqlarla rəbitəsi	56
İslam və onun ümumi nəzarəti (Yaxşılığa dəvət və pisləkdən çəkəndirmək prinsipi)	58
Üçüncü fəsil	59
İslam iqtisadiyyatı.....	59
Dördüncü fəsil	66
İslamda cihad və müdafiə sistemi.....	66
Sülhsevərlik təfəkkürü təhvil edilmiş (yəni müdafiə xarakterli) müharibələrə qarşı deyil.....	66
Allah yolunda cihad və onun hədəfləri	68
Beşinci fəsil.....	74
İslamda hakimiyyət, məhkəmə və cəza qanunları	74
Cəza qanunları	76